

TEM - Transmisní Elektronová Mikroskopie

Nanotechnologie - inženýrství v měřítku neviditelném prostým okem

JAK POZORUJEME NANOOBJEKTY/ATOMY?

RNDr. Mariana Klementová, Ph.D.
Fyzikální ústav AV ČR, Praha

makrosvět

mikrosvět

nanosvět

1 000 000 000 nm

1 000 000 nm

1 000 nm

1 nm

1 m

1 dm

1 cm

1 mm

100 μm

10 μm

1 μm

100 nm

10 nm

1 nm

1 m

1×10^{-3} m

1×10^{-6} m

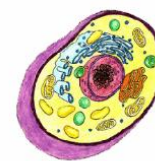
1×10^{-9} m

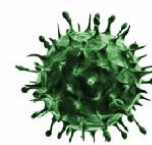
sklenička

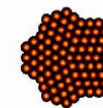
tloušťka CD

živočišná
buňka

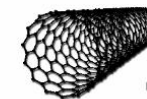
virus

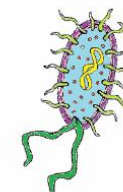
nanočástice
zlata

molekula
vody

uhlíková
nanotruba

bakterie

rostlinná
buňka

snubní prstýnek

lidské oko

lupa

optický
mikroskop (OM)

skenovací elektronový
mikroskop (SEM)

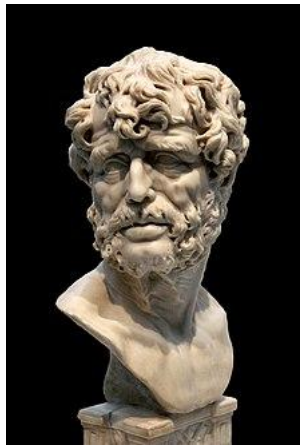

transmisní elektronový
mikroskop (TEM)

ČOČKA

„Písmena, jakkoliv malá a nejasná
se jeví větší a jasnější
při pohledu skrze kouli nebo
sklenici naplněnou vodou.“

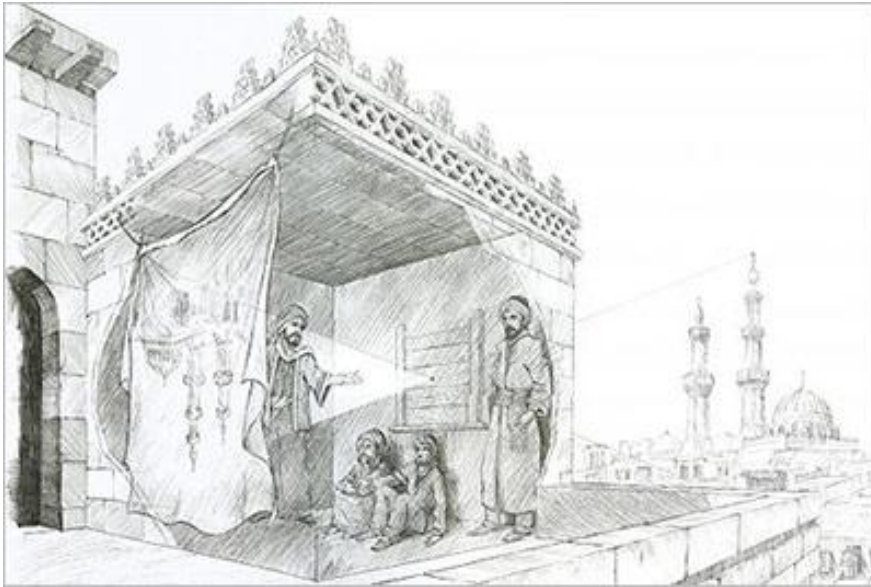
Seneka (4 př.n.l. – 65 n.l.)

Nejstarší čočky z leštěného křišťálu
jsou známe už od roku 750 př.n.l.
Nimrudova čočka – Asýrie

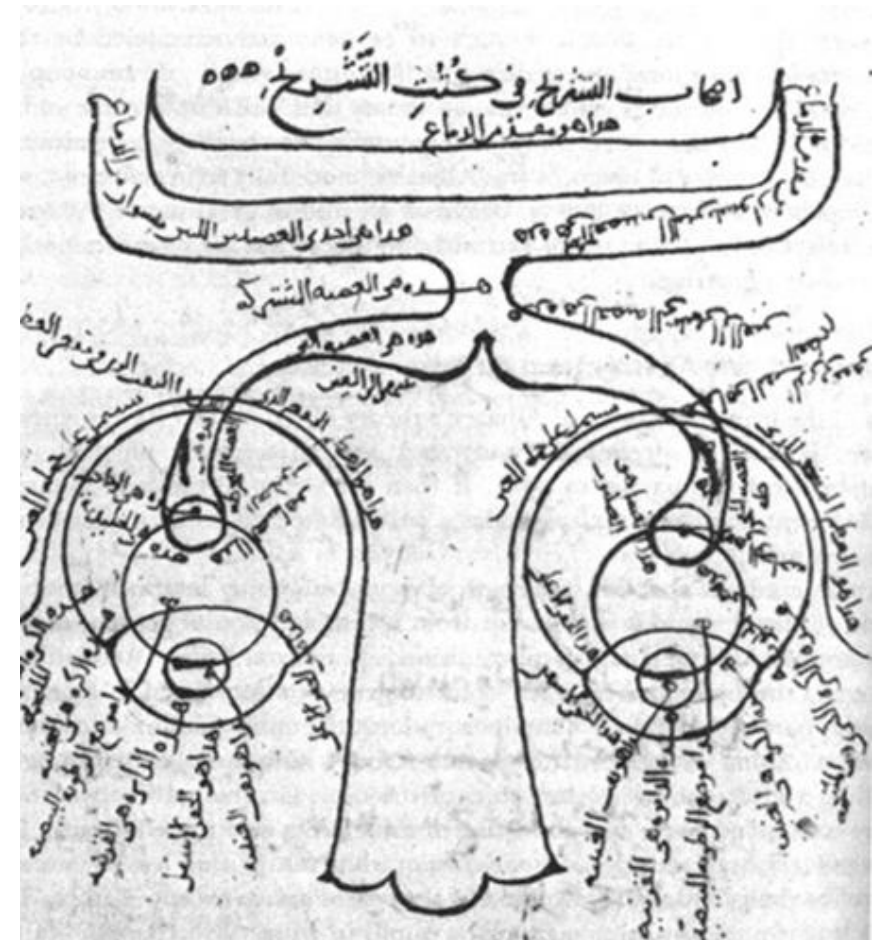
„Velká optika“ Kitab al-Manazir

Narodil se v Basře v dnešním Iráku. Studoval zde a v Bagdádu. Káhirský panovník al-Hákim jej pozval do Egypta. Alhazen měl podle pověsti vymyslet, jak by se daly předvídat a následně omezit záplavy způsobené rozvodněným Nilem. Když pochopil, že to není možné, předstíral šílenství a žil deset let v domácím vězení, aby tak ušel jistému trestu smrti. To mu ovšem nezabránilo, aby se věnoval přírodovědným studiím. Podařilo se mu opravit některé Aristotelovy omyly.

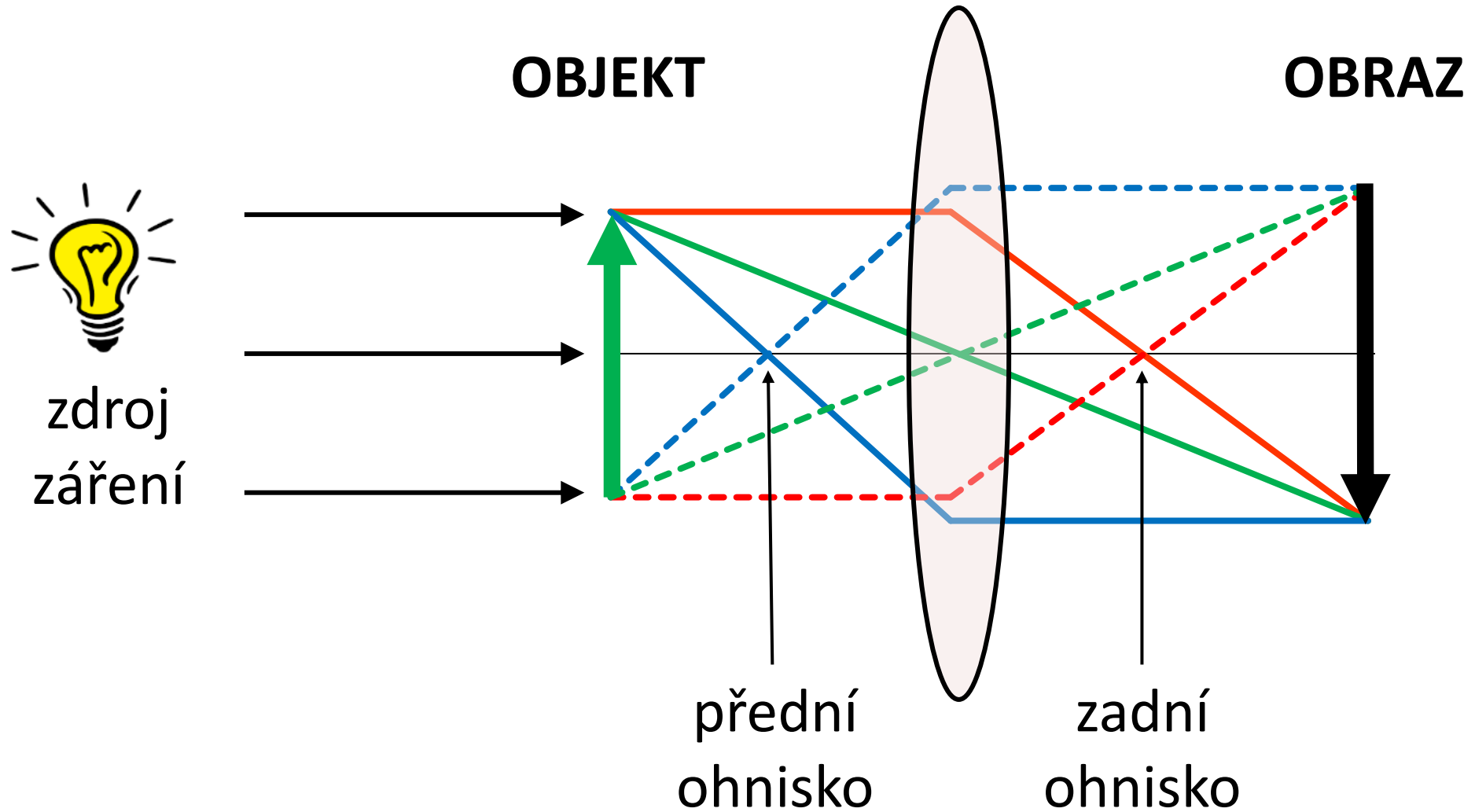

- funkce oka
- paprsky putují po přímkách - camera obscura
(řekové - Aristoteles, Eukleides, Ptolemaios - se domnívali, že paprsky vycházejí z oka a rozptylují se od předmětů)

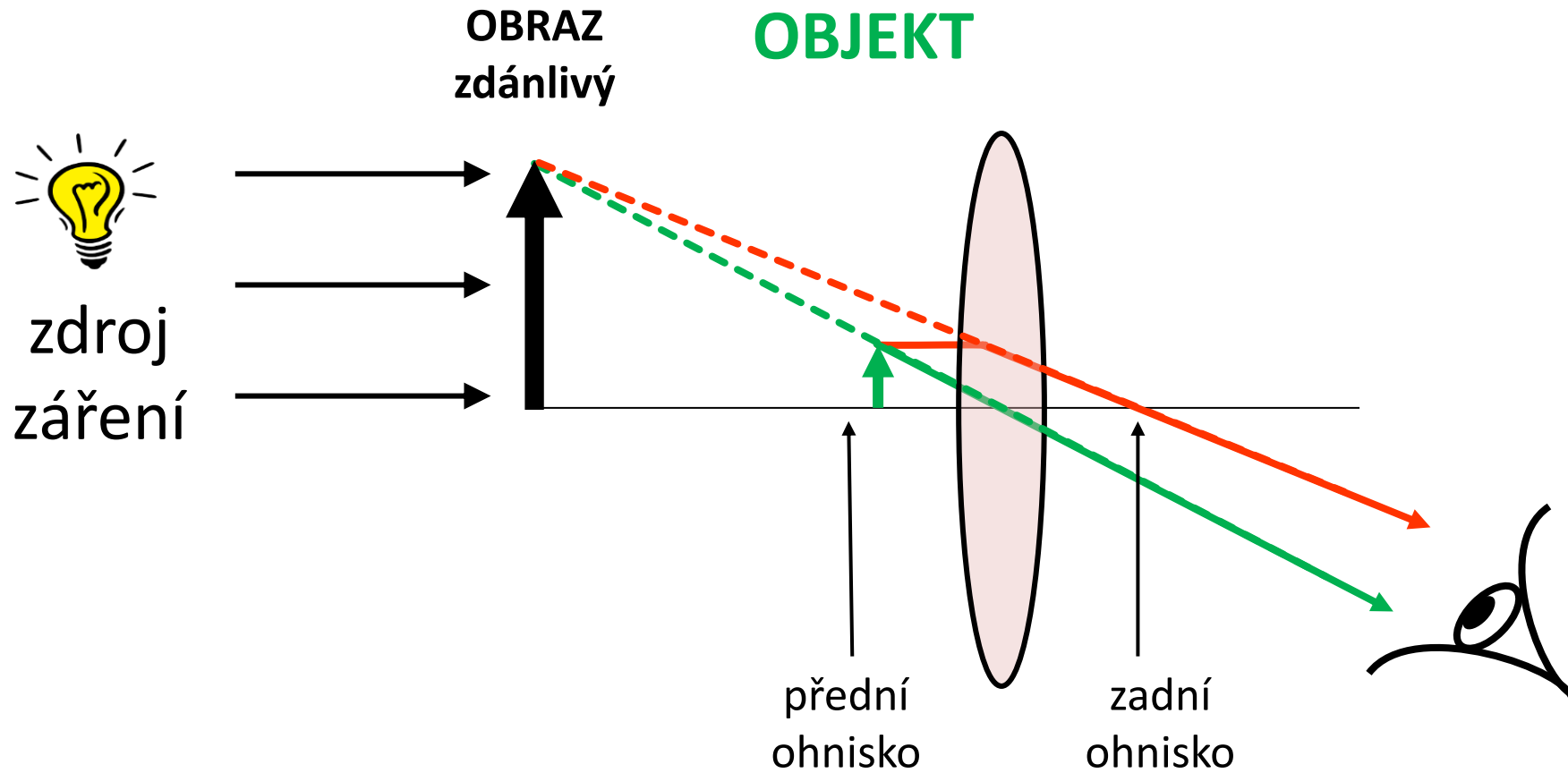
Alhazen (965 – 1039)
Abú Alí al-Hasan ibn al-Haytham
zakladatel optiky

ČOČKA

LUPA - zvětšovací sklo

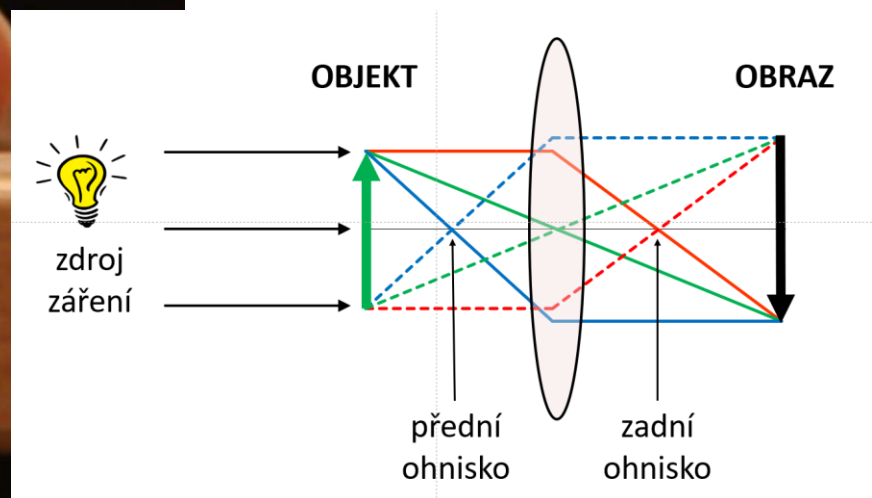
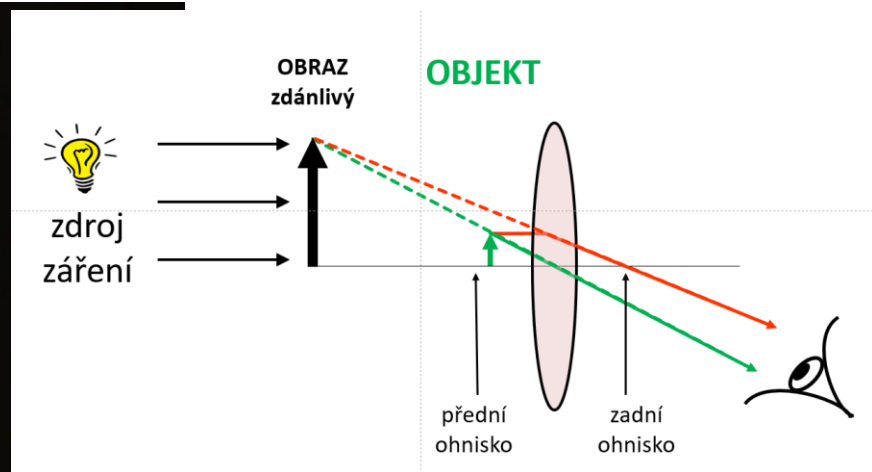

**zvětšení
5 - 12x**

„Písmena, jakkoliv malá a nejasná
se jeví větší a jasnější
při pohledu skrze kouli

zhotovenou ze sklenice naplněnou vodou

Scénář

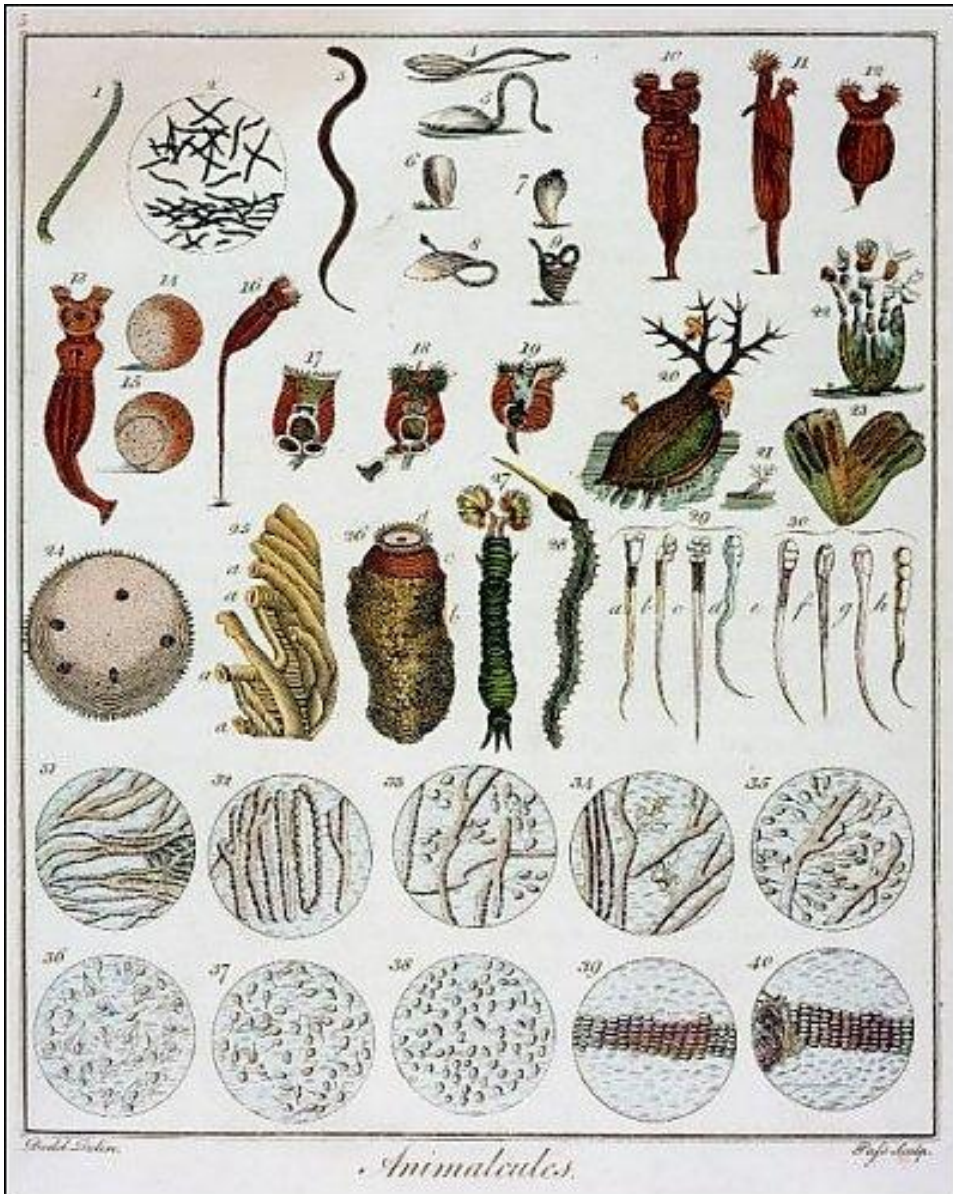
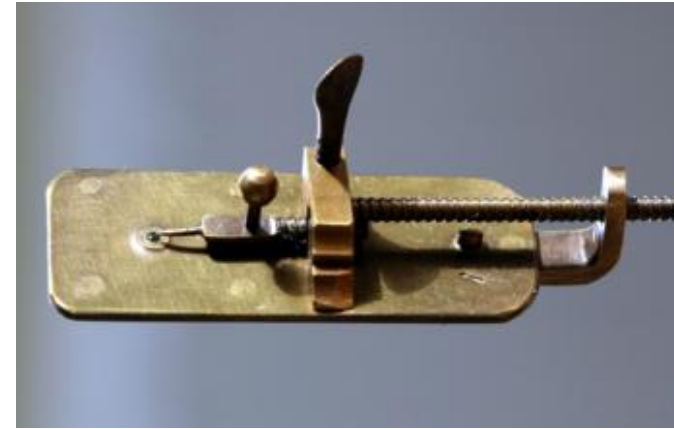
Antoni van Leeuwenhoek (1632 – 1723)

mikroskopická pozorování

(μικρός, *mikrós*, "small" and σκοπεῖν, *skopeîn*, "to look" or "see")

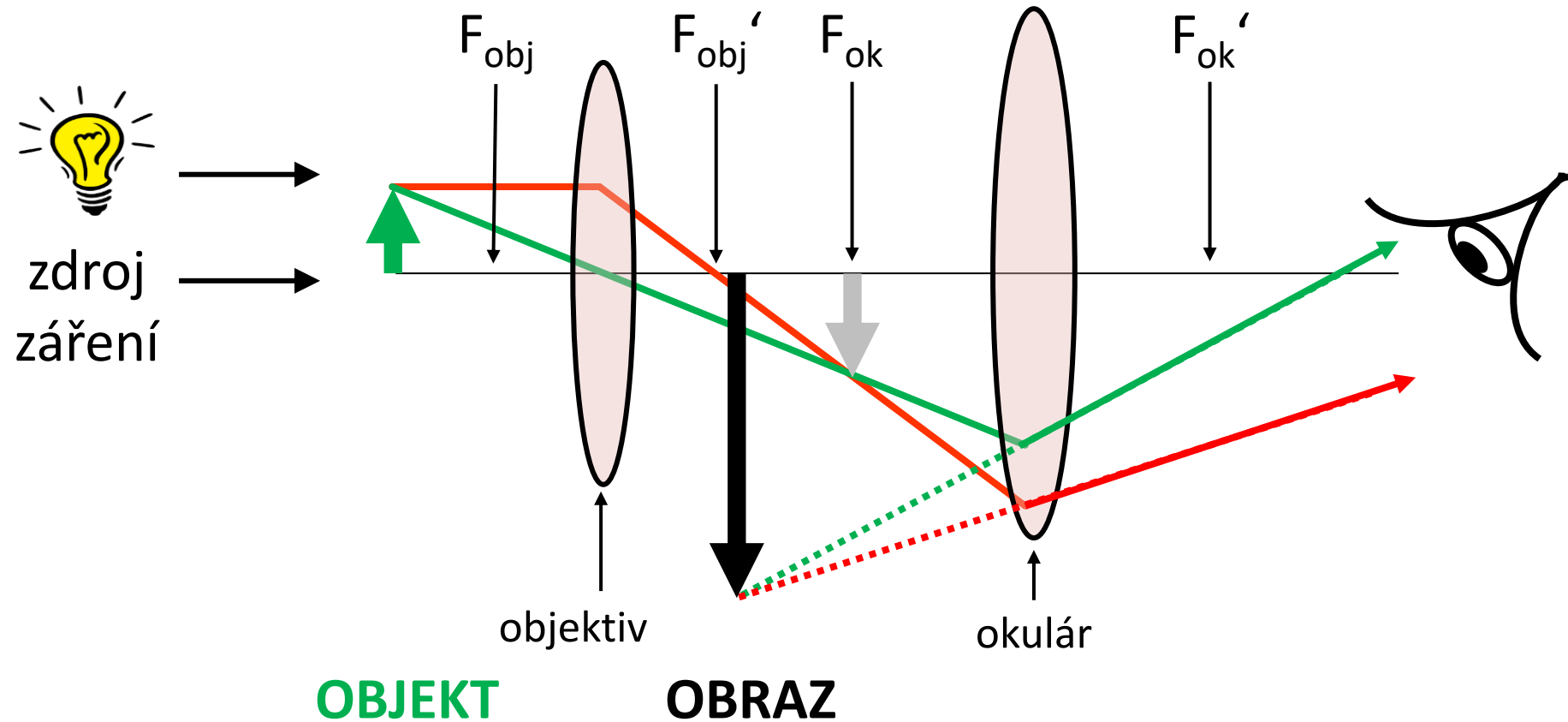
- kulová čočka v otvoru mosazné desky
- vzorek na hrotu jehly, ostření šroubem
- vlastní technologie výroby čoček (zvětšení 275x)
- postup výroby utajen
trvalo 200 let než vznikly srovnatelné přístroje

„otec mikrobiologie“

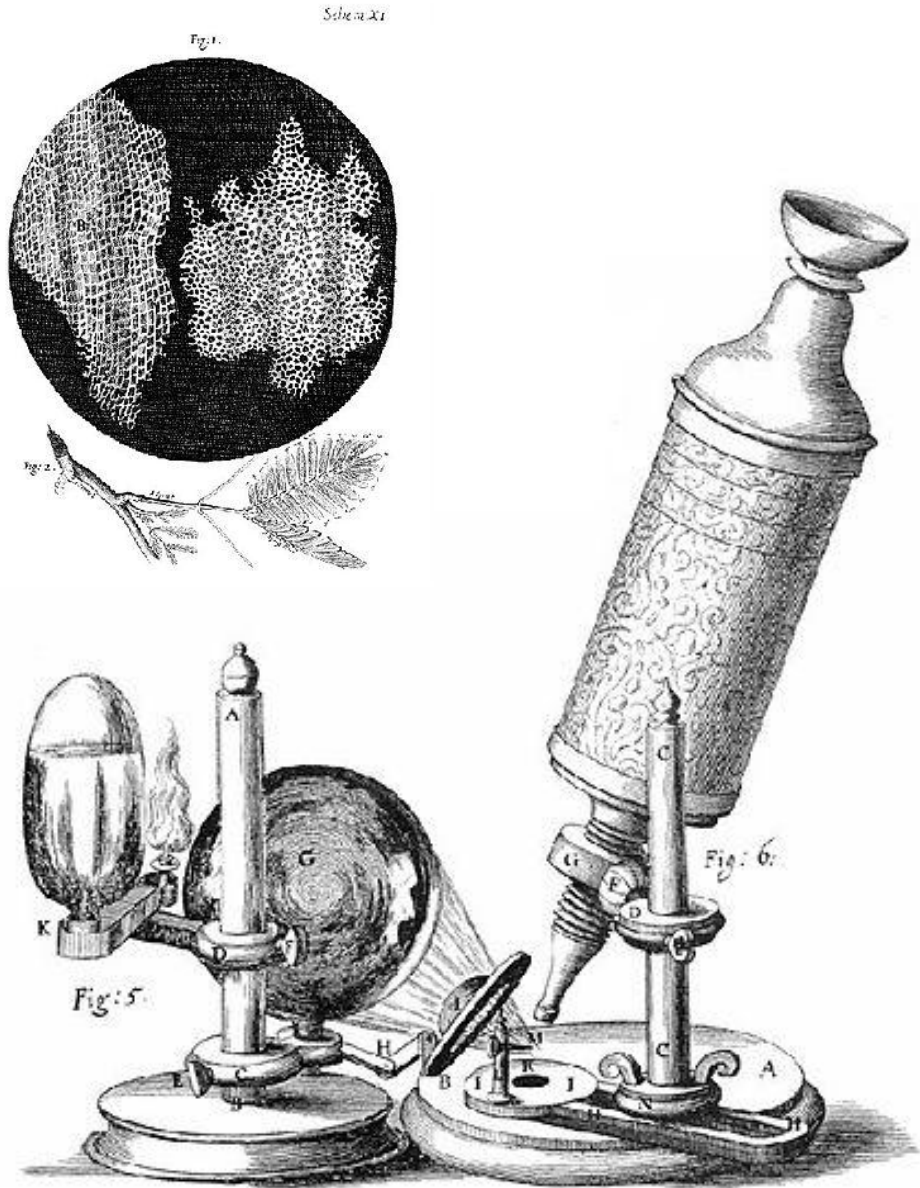
- objevitelem mikroorganismů, krevních buněk, spermií, svalových vláken
- poprvé uviděl pod mikroskopem bakterie, které označil jako animalcules („zvířátka“)

MIKROSKOP

zvětšení
50 - 1 000x

MIKROSKOP

1590 - první mikroskop (6-10x) - Hans a Zaccharias Janssen

1609 - slovo „mikroskop“ - Giovanni Faber

mikroskop

- zdroj světla – petrolejová lampa + zrcadlo
- 4 soustředné zasouvací tubusy

1668 – kniha „Micrographia“

- zavedl pojem buňka
- pozorování buněk s průměrem $40\text{ }\mu\text{m}$

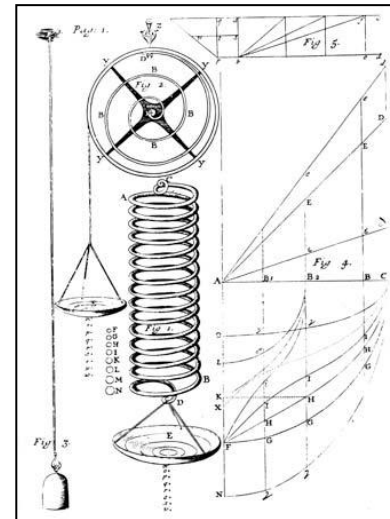
Robert Hooke
(1635 – 1703)
„anglický Leonardo“

1660 - skupina „experimentálních filosofů“ v Londýně
- dnes „Královská společnost“

1664 - pozoruje rotaci Jupiteru
- určování dráhy komet (s C. Wren, E. Halley)

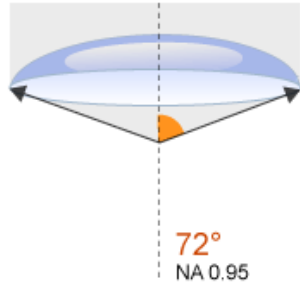
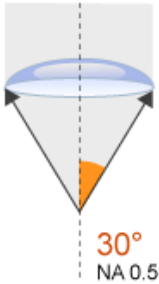
1667 - přestavba Londýna do 1676 9 (s C. Wren)

1676 - **Hookův zákon – chování natažené pružiny**

ROZLIŠENÍ

$$d = \frac{\lambda}{2n \sin \theta}$$

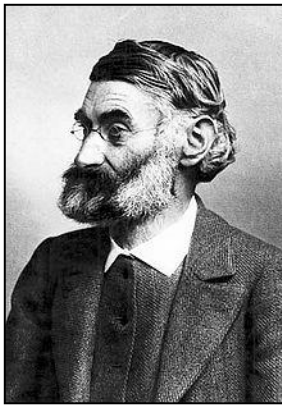

numerická apertura ($NA = n \sin \theta$)

n - index lomu média index, v kterém čočka pracuje

(1.00 - vzduch/vakuum, 1.33 - voda, 1.52 – imerzní olej)

θ - maximální poloviční úhel, pod kterým svazky vstupují/vystupují z čočky

Ernst Abbe
(1840 – 1905)

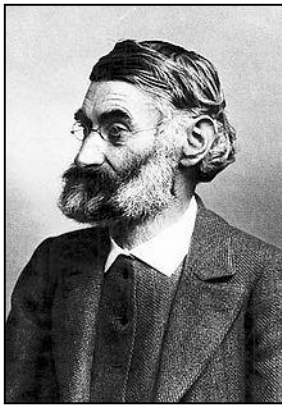
ROZLIŠENÍ

$$d = \frac{\lambda}{2n \sin \theta}$$

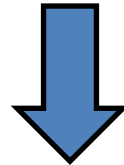
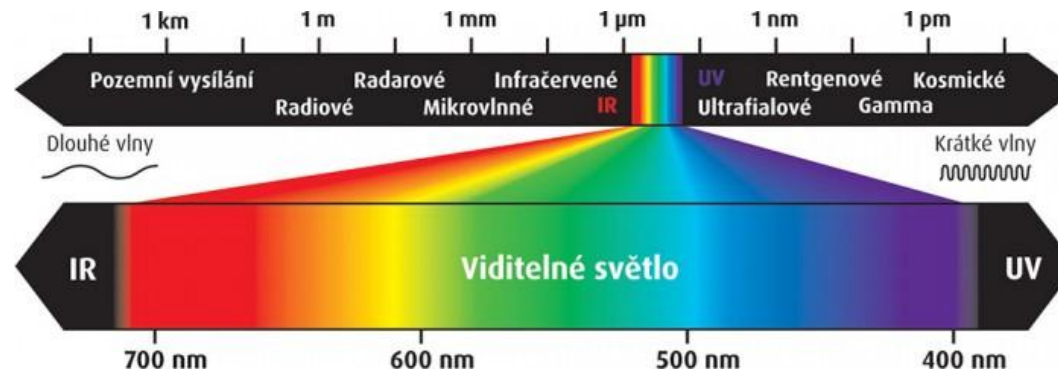
~ 200 nm

½ vlnové délky světla
(400 - 700nm)

- průměr bakterie
- NELZE pozorovat viry

Ernst Abbe
(1840 – 1905)

Pro dosažení lepšího rozlišení už nelze použít viditelné světlo – nutno použít kratší vlnové délky

ELEKTRONOVÁ MIKROSKOPIE

1897 objev elektronu - J.J. Thomson

1925 vlnová povaha elektronu - Louis de Broglie

1927 elektronová difrakce

1931 návrh elektronového mikroskopu - E. Ruska/M. Knoll

$$\lambda = \frac{1,22}{\sqrt{E}}$$

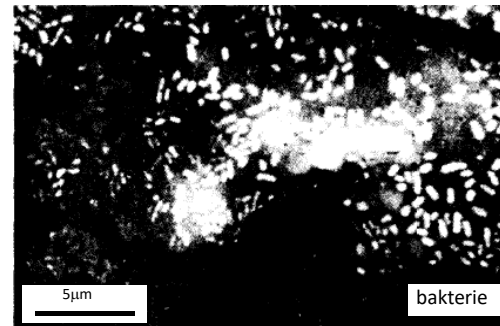
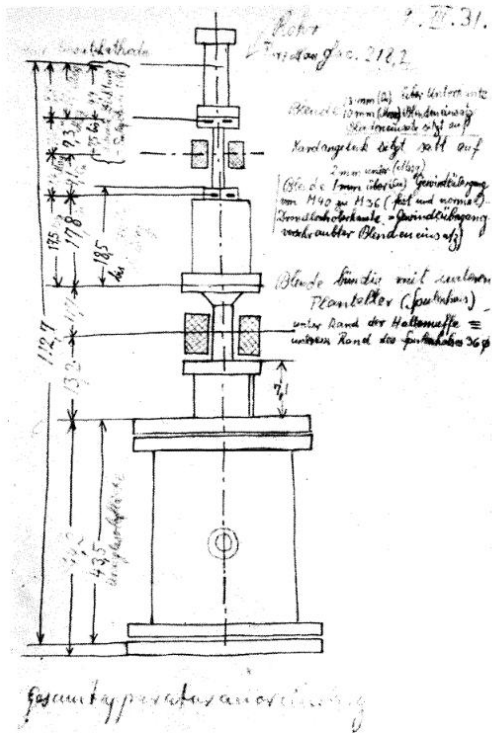
 λ - vlnová délka elektronů

100 kV ~ 0.004 nm

300 kV ~0.002 nm

Ernst Ruska (1906 - 1988)
Max Knoll (1897 – 1969)

1933 – první elektronový mikroskop

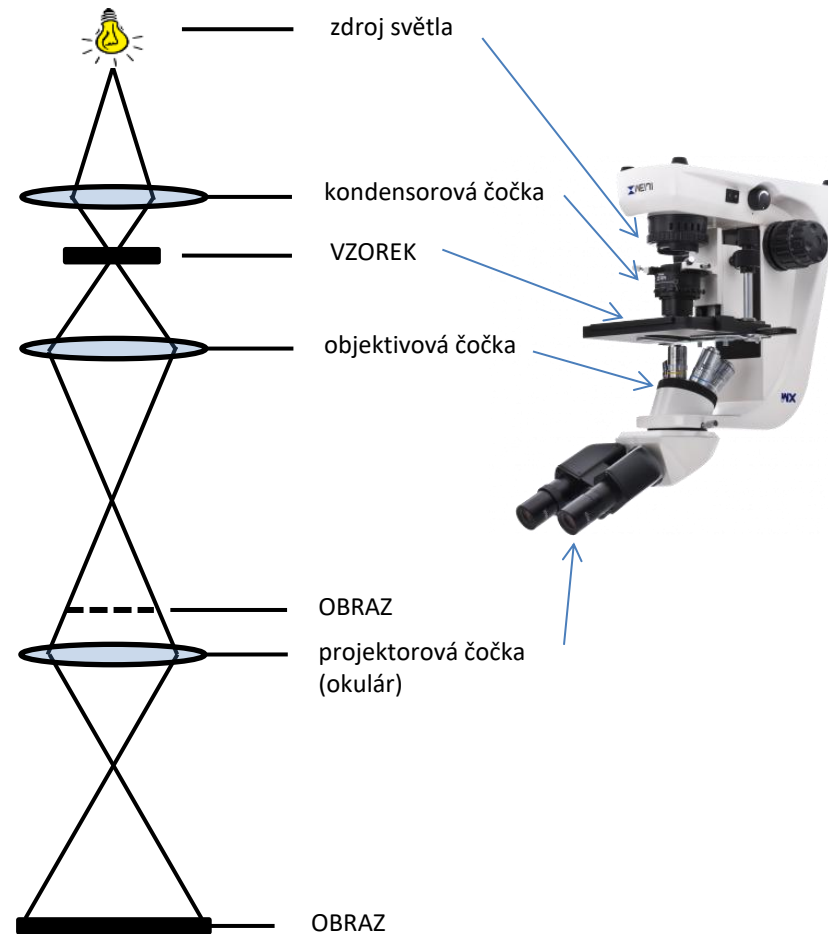
- transmisní elektronový mikroskop (75kV)

- zvětšení 12 000 x, rozlišení 10 nm

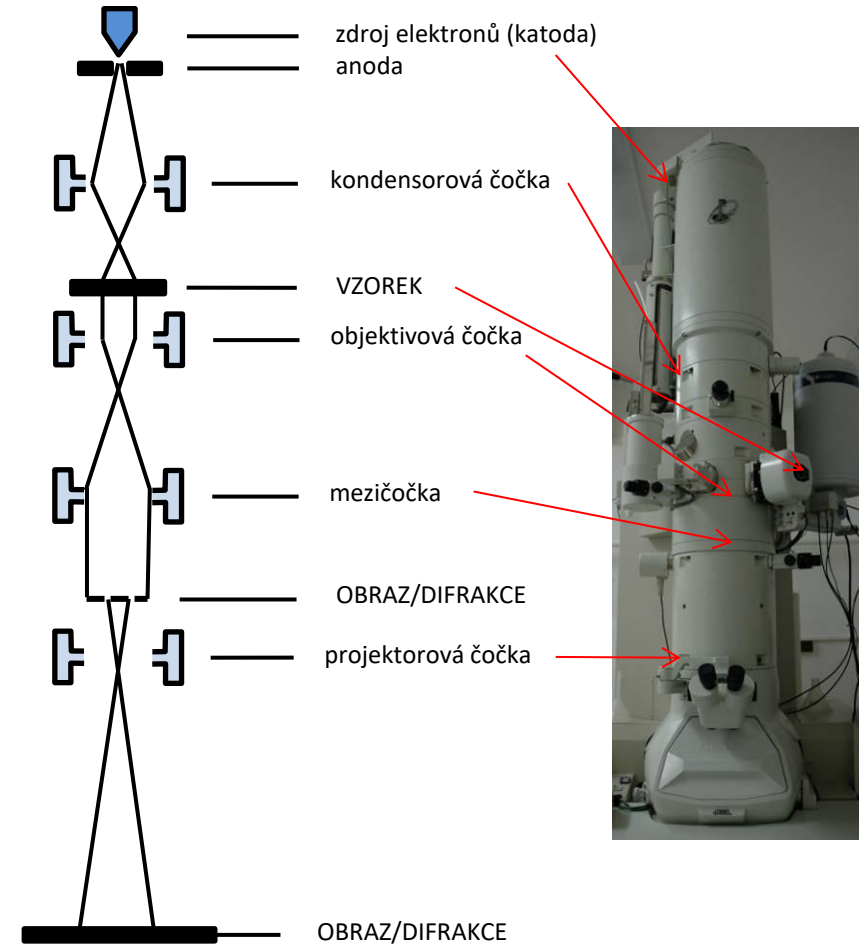
1938 – první komerční EM (Siemens)

1986 – Nobelova cena za fiziku

MIKROSKOP optický *versus* elektronový

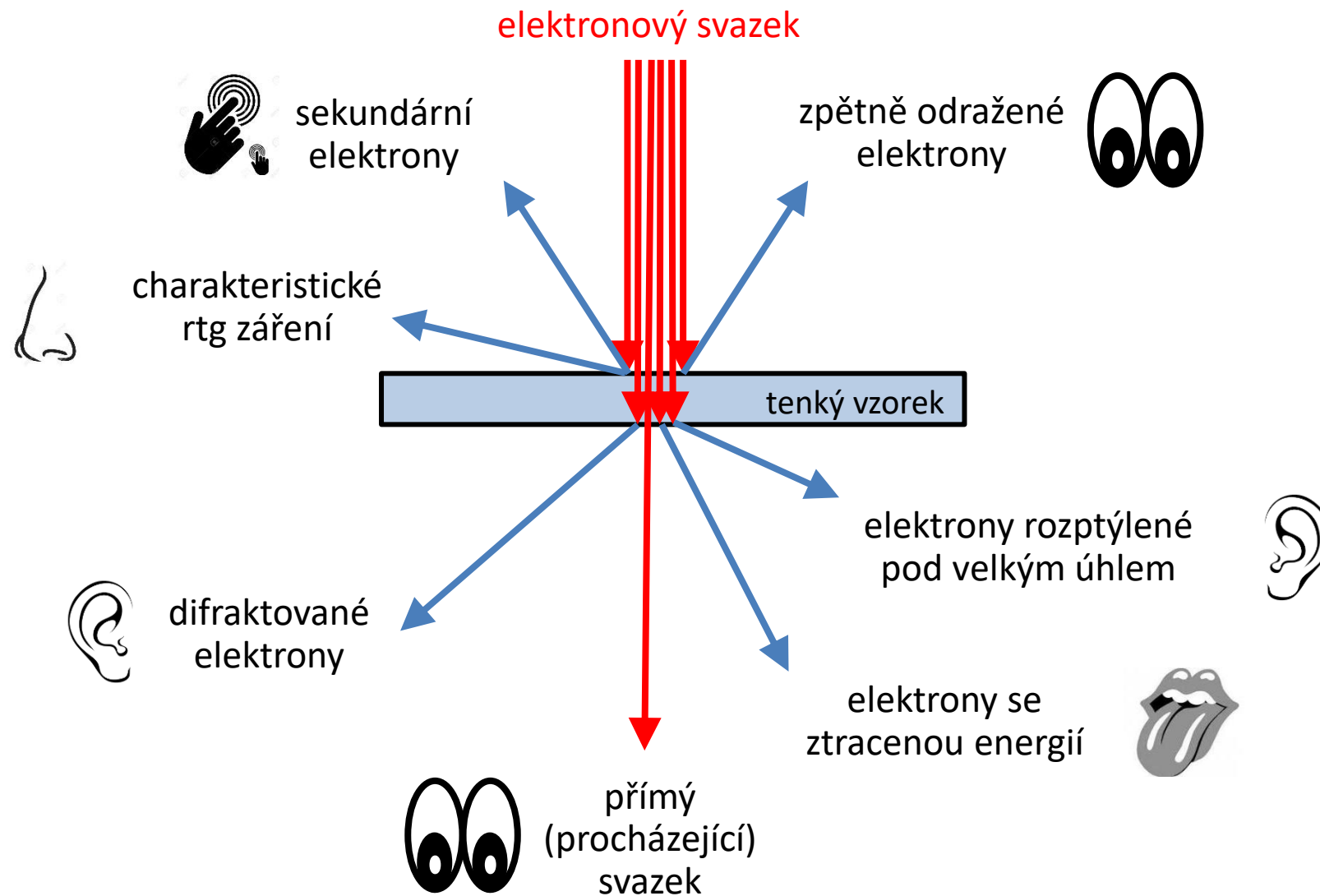

zvětšení 1 000x

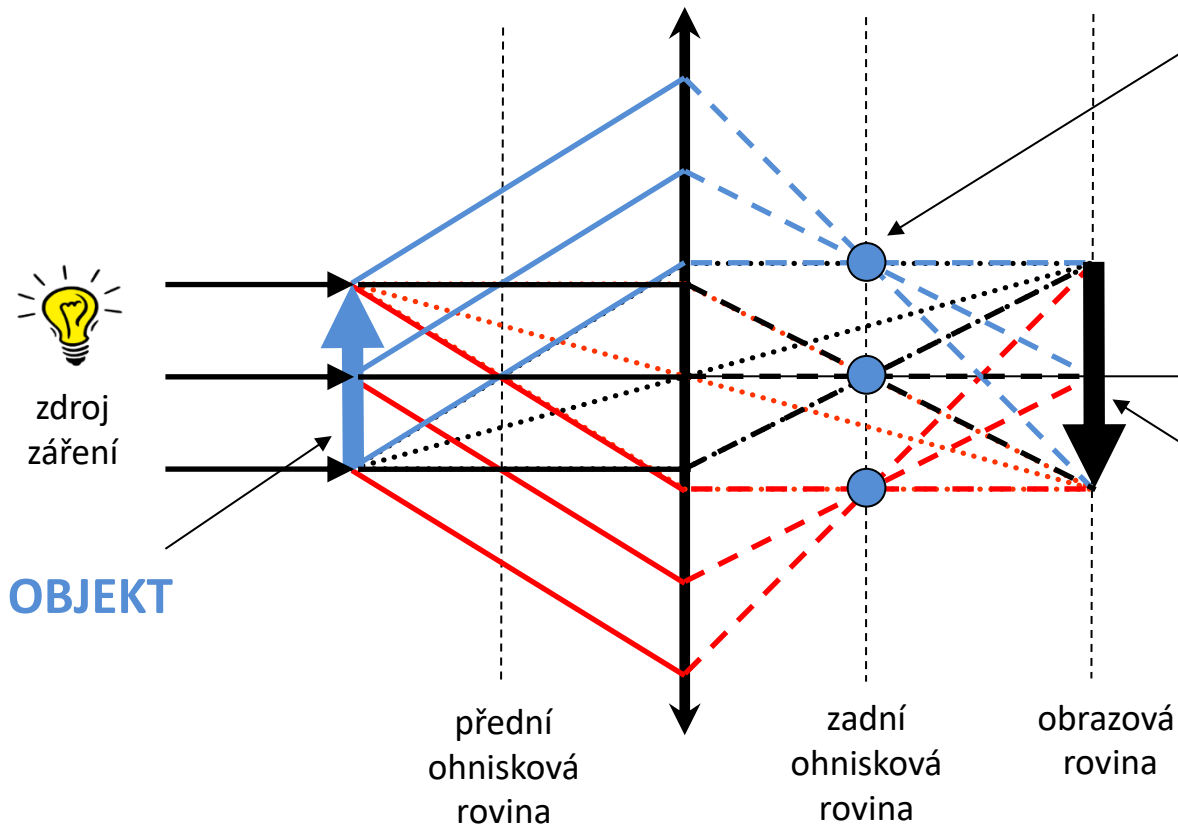
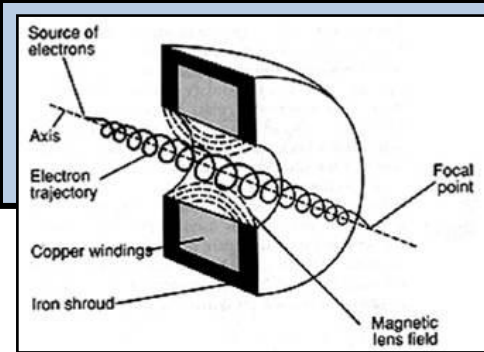

zvětšení 1 000 000x

ELEKTRONOVÁ MIKROSKOPIE

Elektronová optika

difrakční obraz

vzniká tam, kde se protínají
paprsky jdoucí stejným směrem
⇒ **zadní ohnisková rovina**

*každý difrakční bod obsahuje
informaci z celého objektu*

obraz

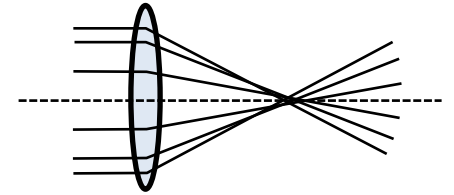
vzniká tam, kde se protínají
paprsky jdoucí ze stejného místa
⇒ **obrazová rovina**

*každý bod obsahuje informaci pouze
z jemu odpovídajícího bodu objektu*

Vady čoček

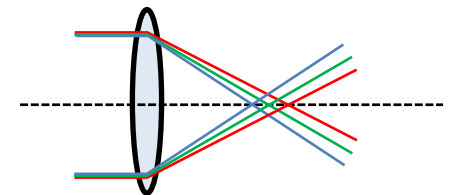
sférická (kulová)

paprsky na okraji čočky se lámou
více než paprsky poblíž optické osy

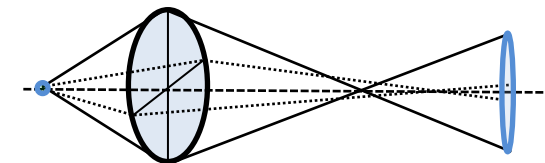
chromatická (barevná)

paprsky s různou vlnovou délkou se
lámou pod různým úhlem

astigmatismus

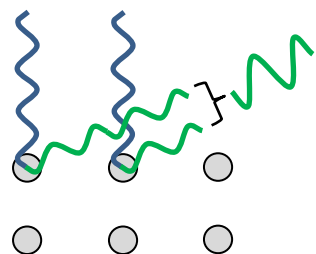
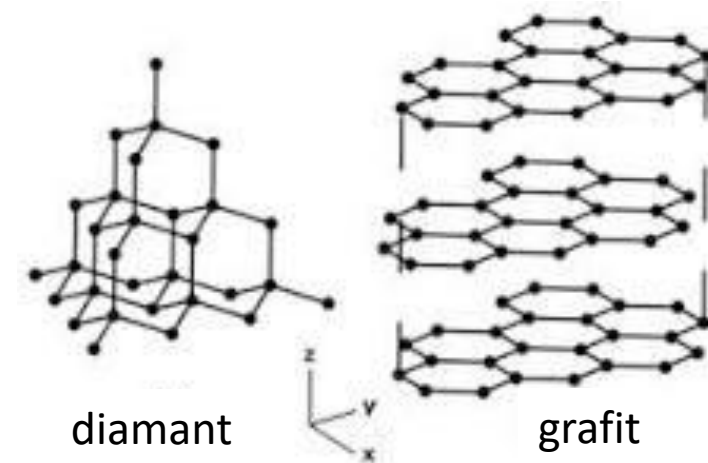
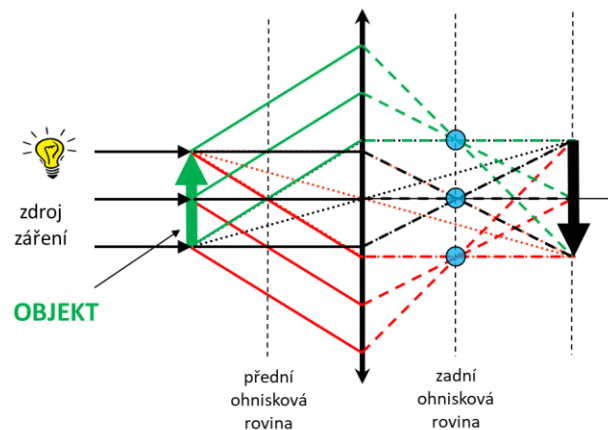
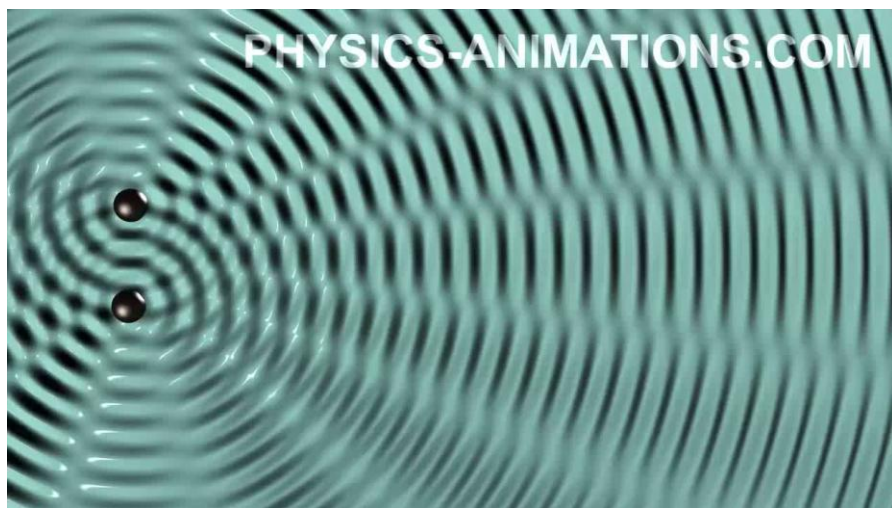
paprsky na sebe kolmé se lámou
odlišně

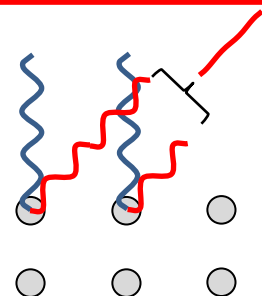
DIFRAKCE

struktura vzorku

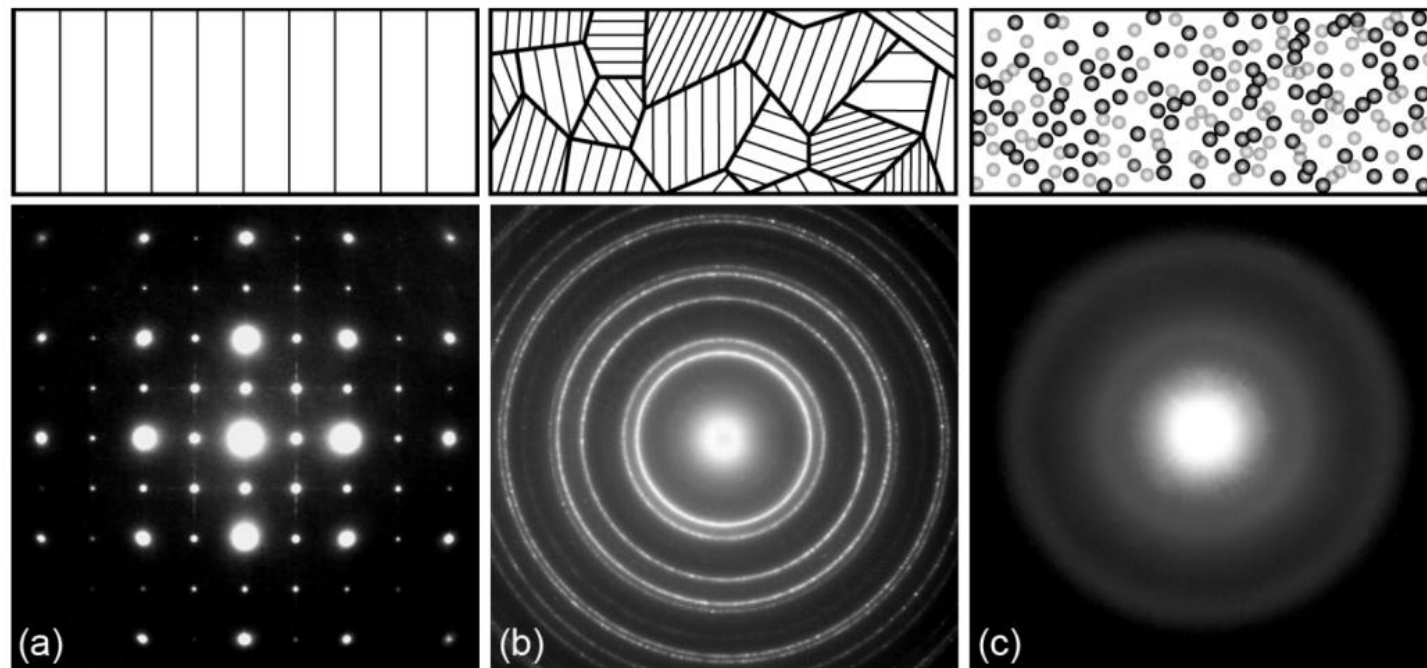
elektron se chová jako vlna

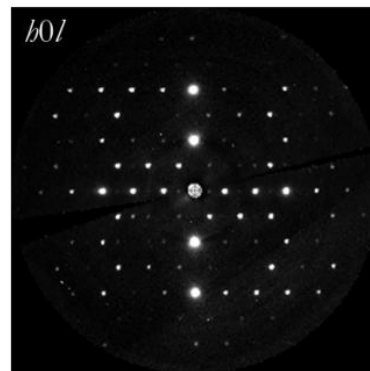
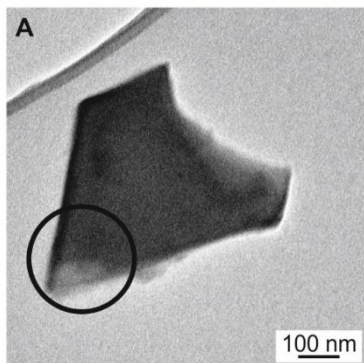
konstruktivní
skládání vln
=
zesílení signálu

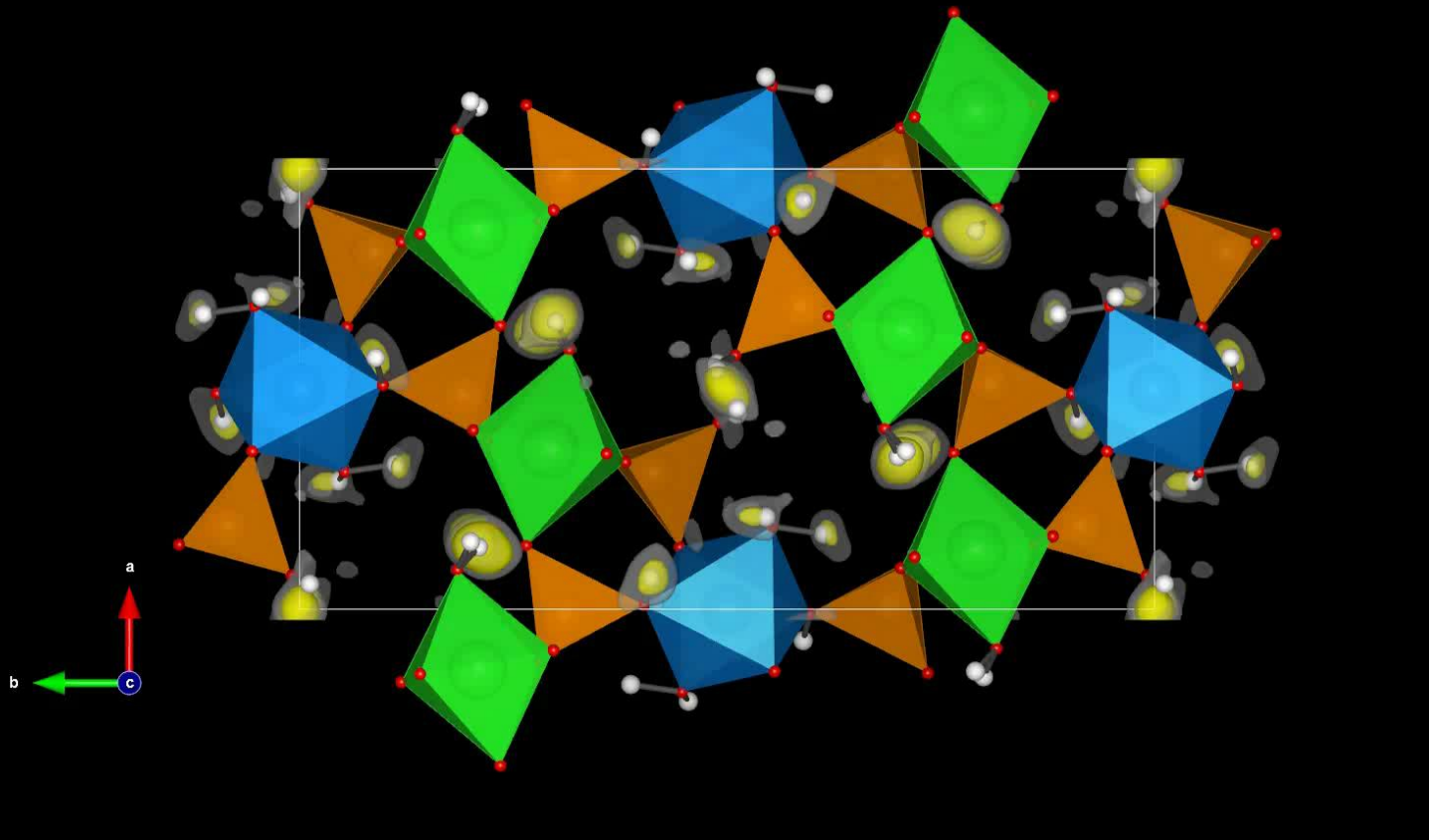
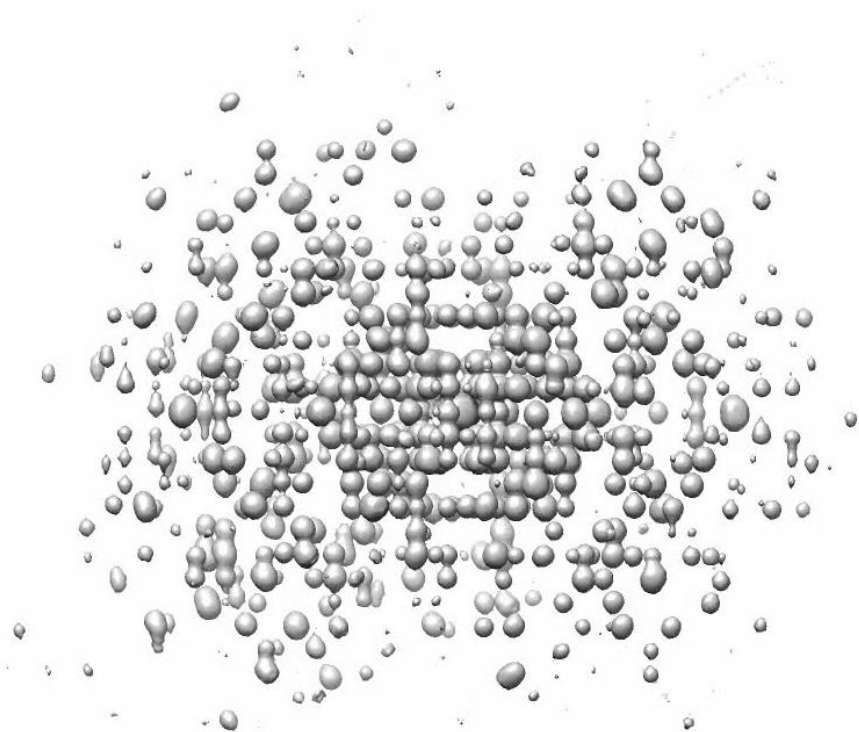
destruktivní
skládání vln
=
vyrušení signálu

ED – určení struktury nanokrystalů

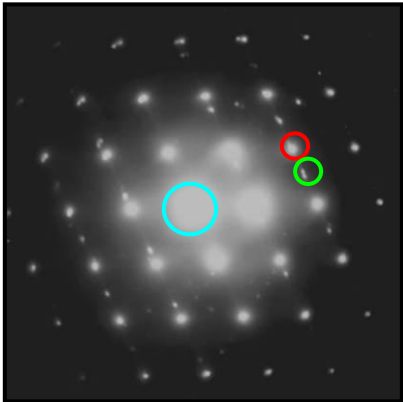

struktura $\text{CoAlPO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$

KONTRAST

AMPLITUDOVÝ - difrakční

zobrazení ve světlém poli (BF)

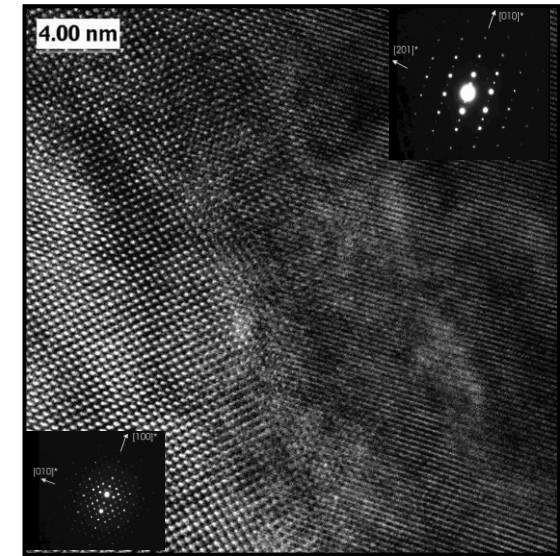
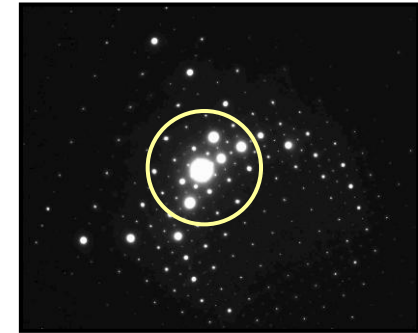
zobrazení v tmavém poli (DF)

SnO_2

$P4_2/m\ n\ m$

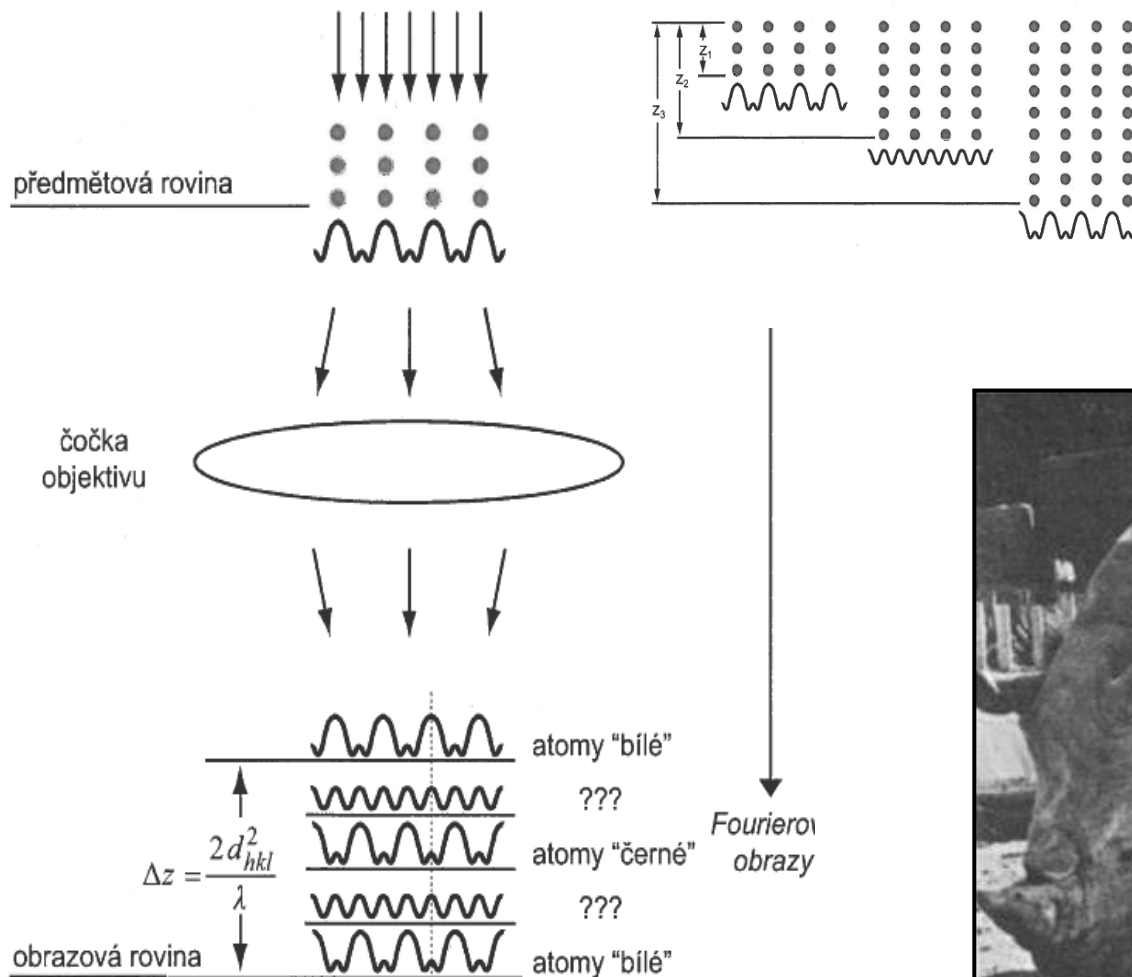
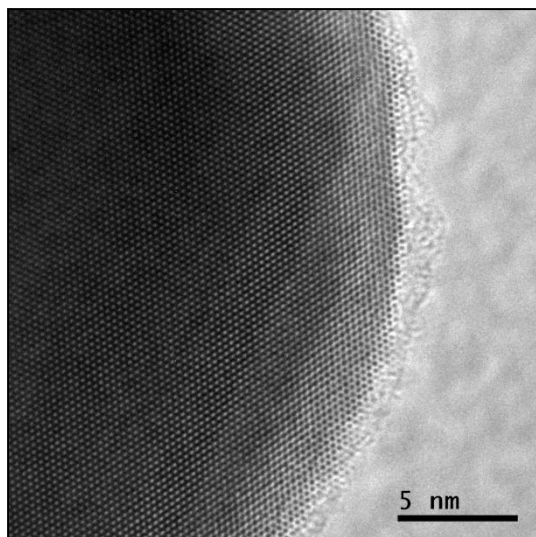
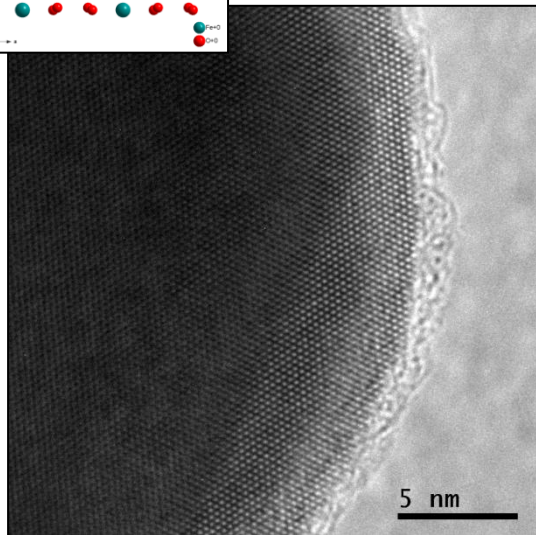
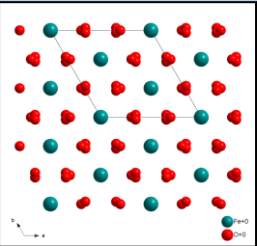
$a = 3.187\ \text{\AA}$, $c = 4.738\ \text{\AA}$

FÁZOVÝ

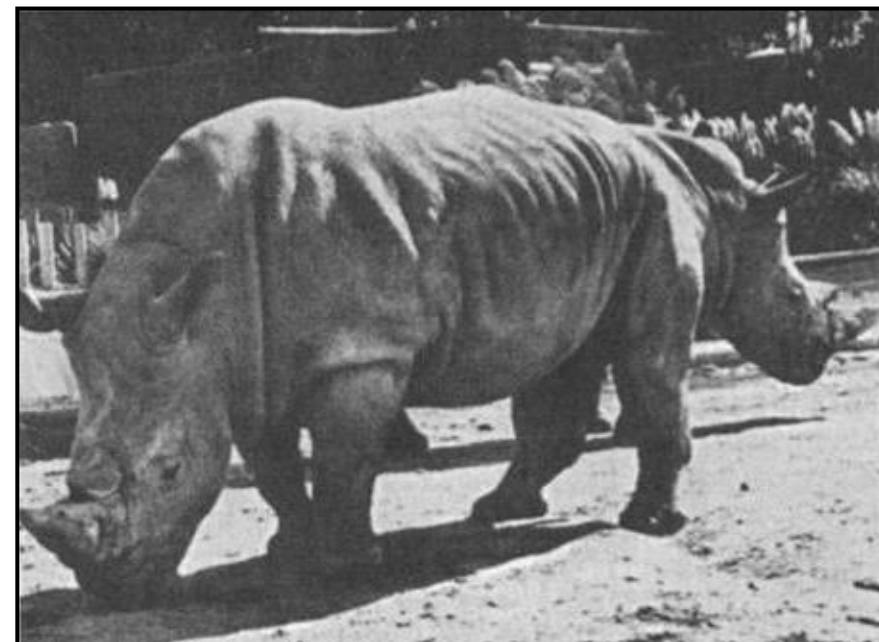

vysokorozlišovací zobrazení (HRTEM)

2D projekce 3D struktury

"When we see this image we laugh, but when we see equivalent (but more misleading) images in the TEM, we publish!"
Hayes

hematit Fe_2O_3 [001]

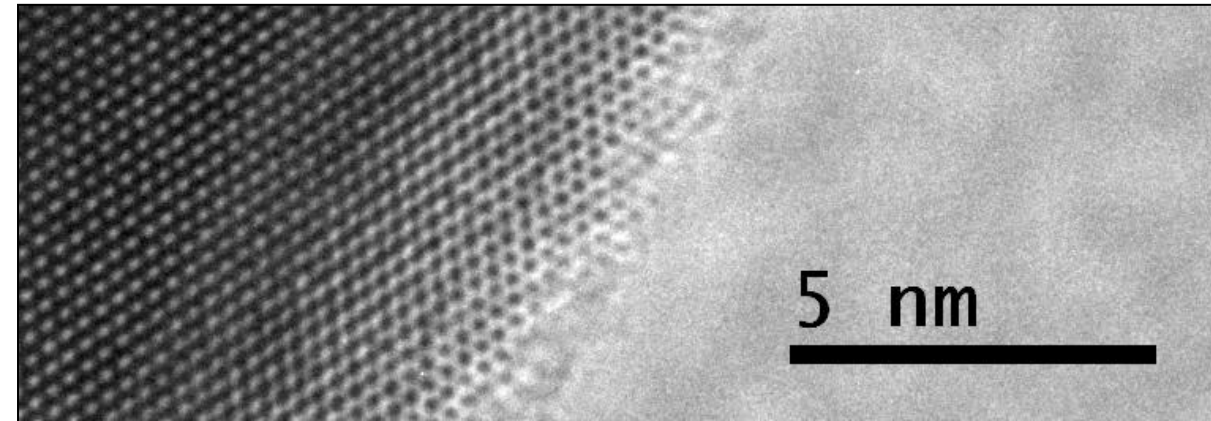
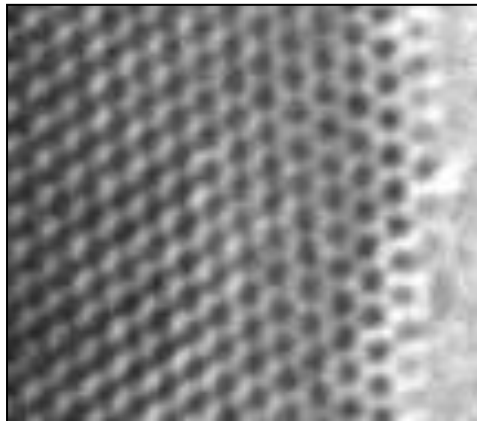
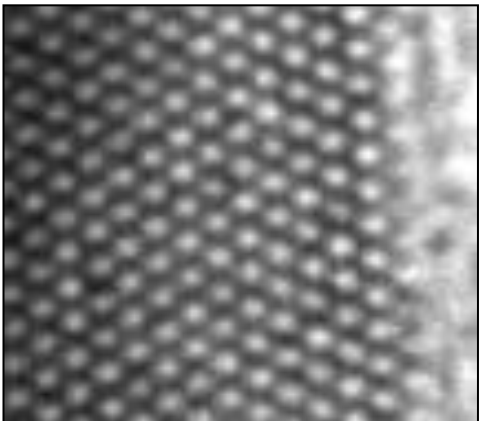
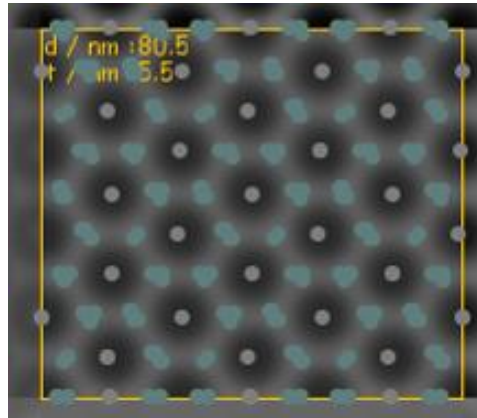
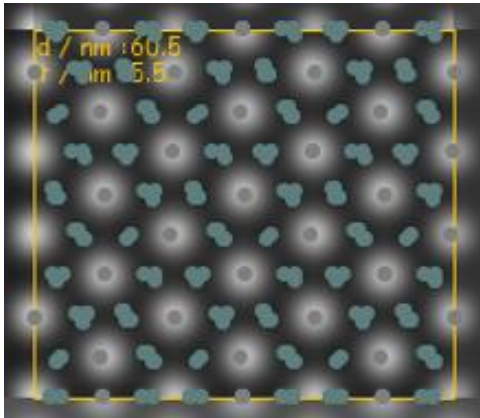
$R - 3c$

$a = 5.035 \text{ \AA}, c = 13.72 \text{ \AA}$

Simulace

SIMULACE

- změna fokusu (TFS)
- změna tloušťky (TTS)
- porovnání s experimentálními snímky

thickness [nm]

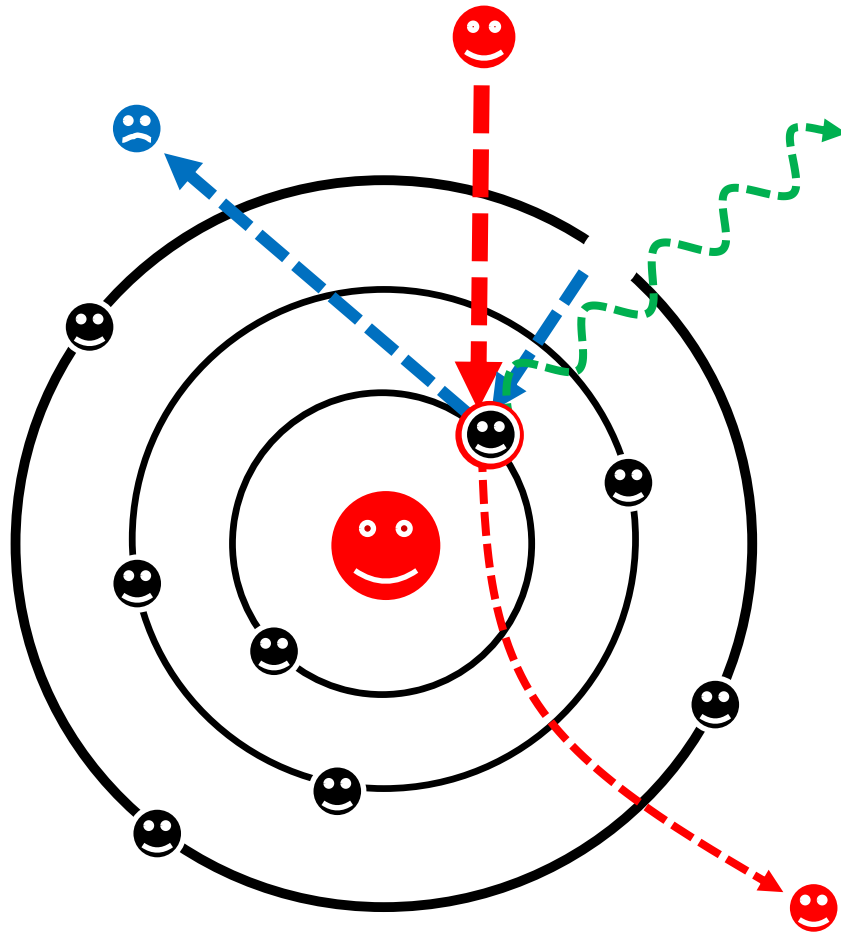
defocus [nm]

<http://cecm.insa-lyon.fr/CIOL/ems.html>

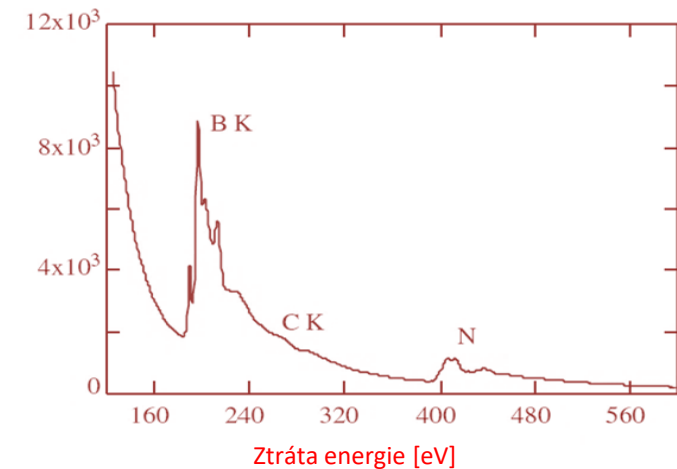
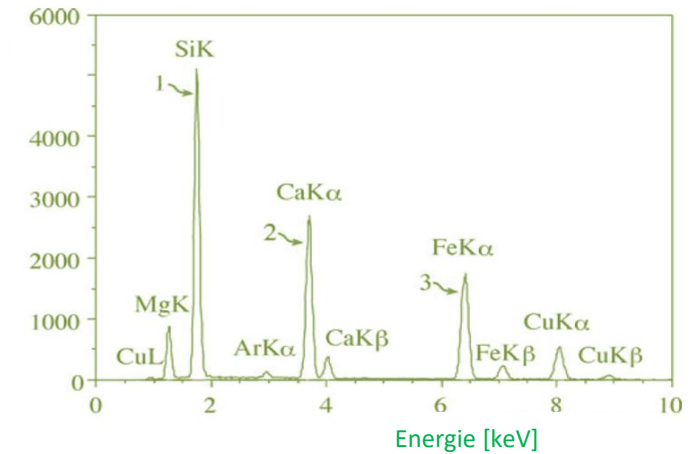
SPEKTROSKOPIE

prvkové složení vzorku

elektron se chová jako částice

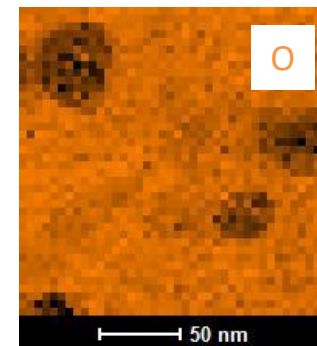
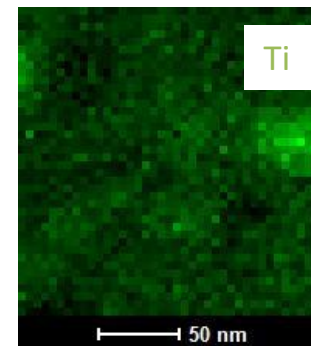
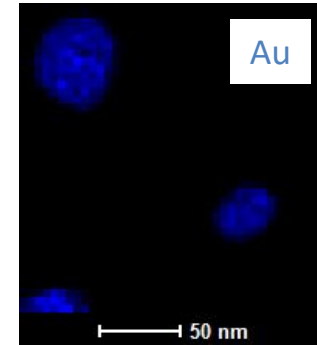
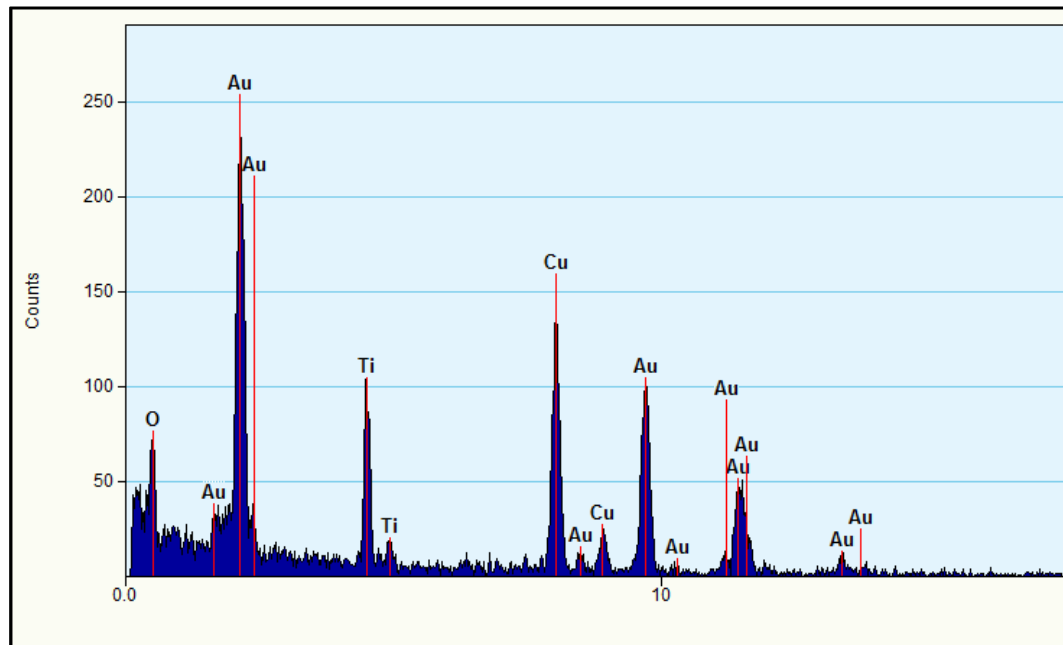
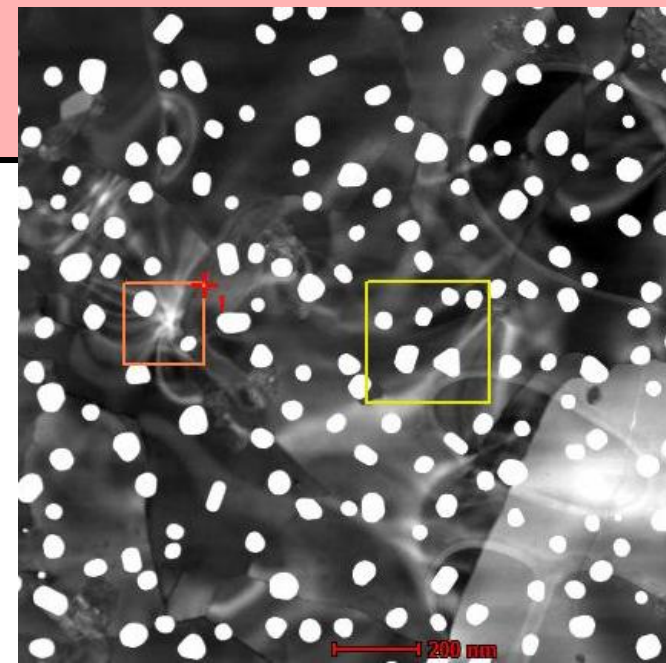
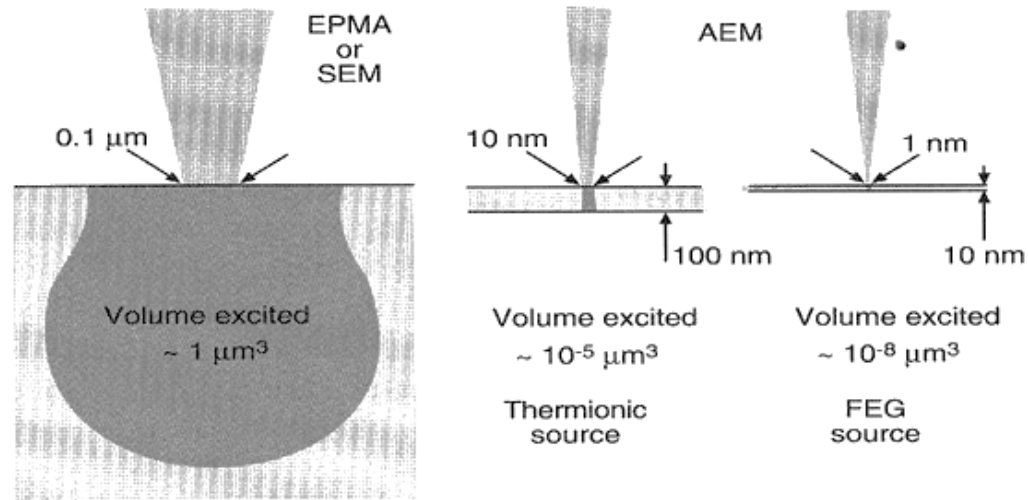

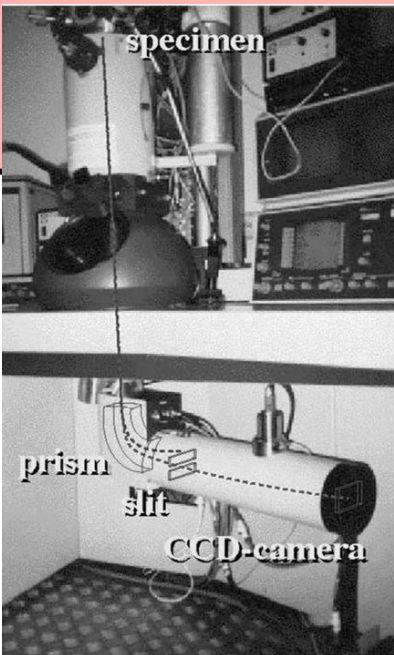
charakterické záření (EDS)

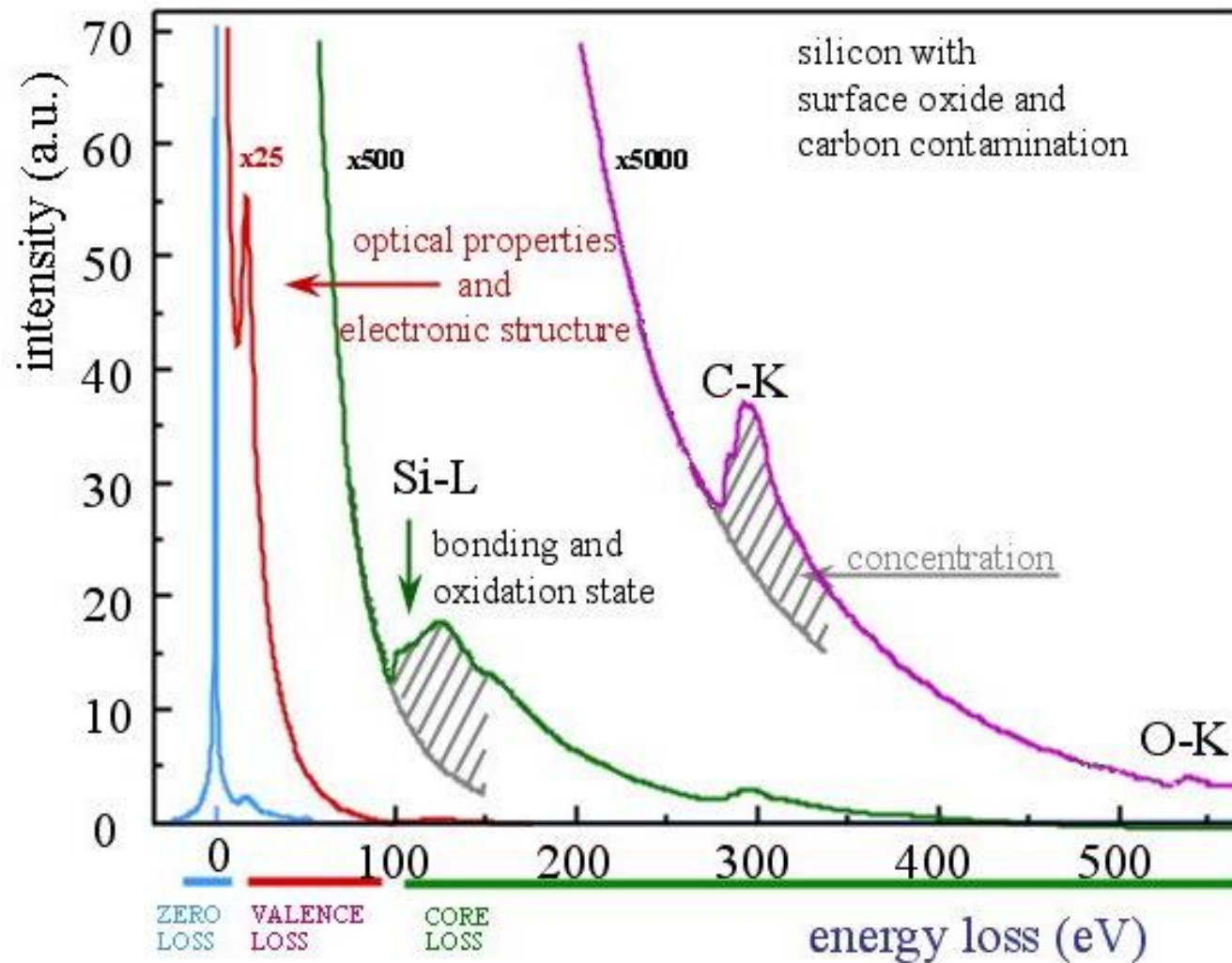
elektrony se ztracenou energií (EELS)

EDS - Energy Dispersive Spectrometry

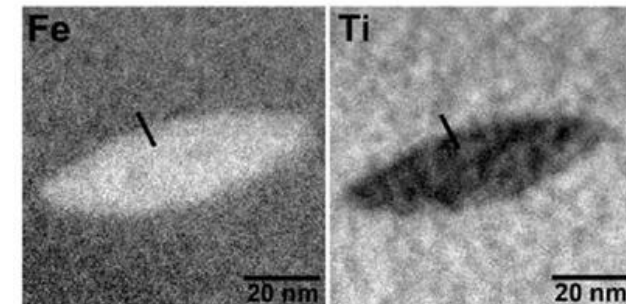
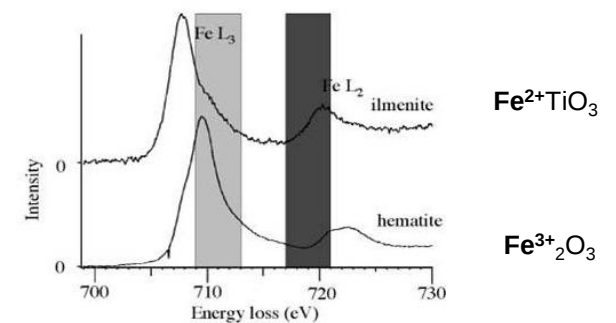

EELS - Electron Energy Loss Spectroscopy

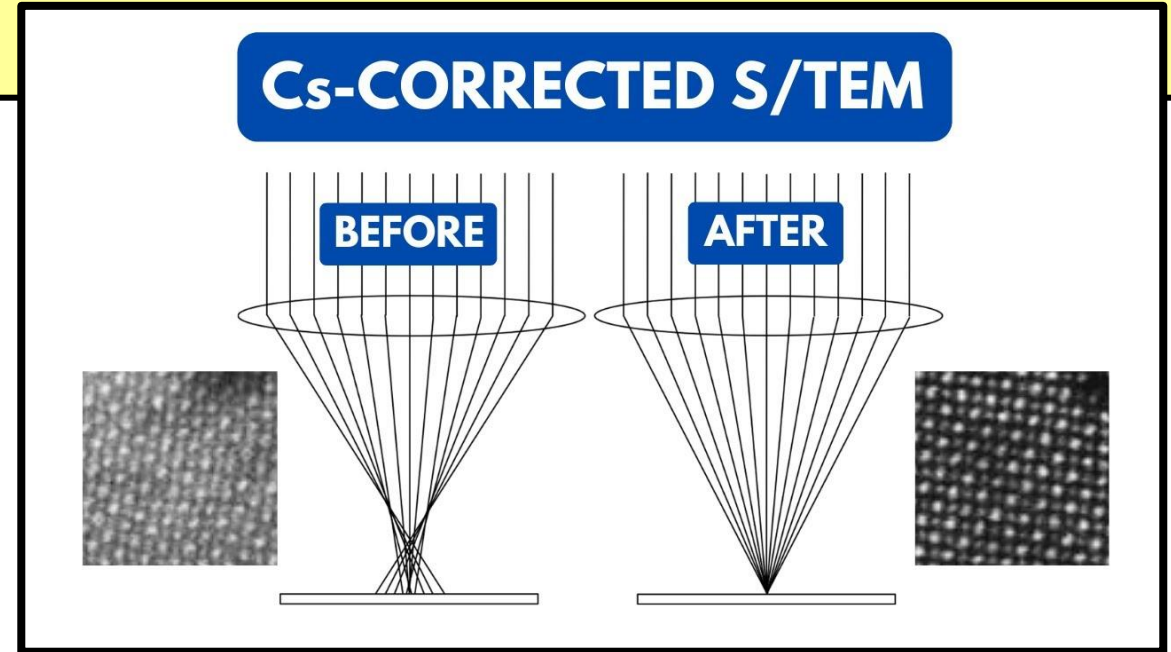
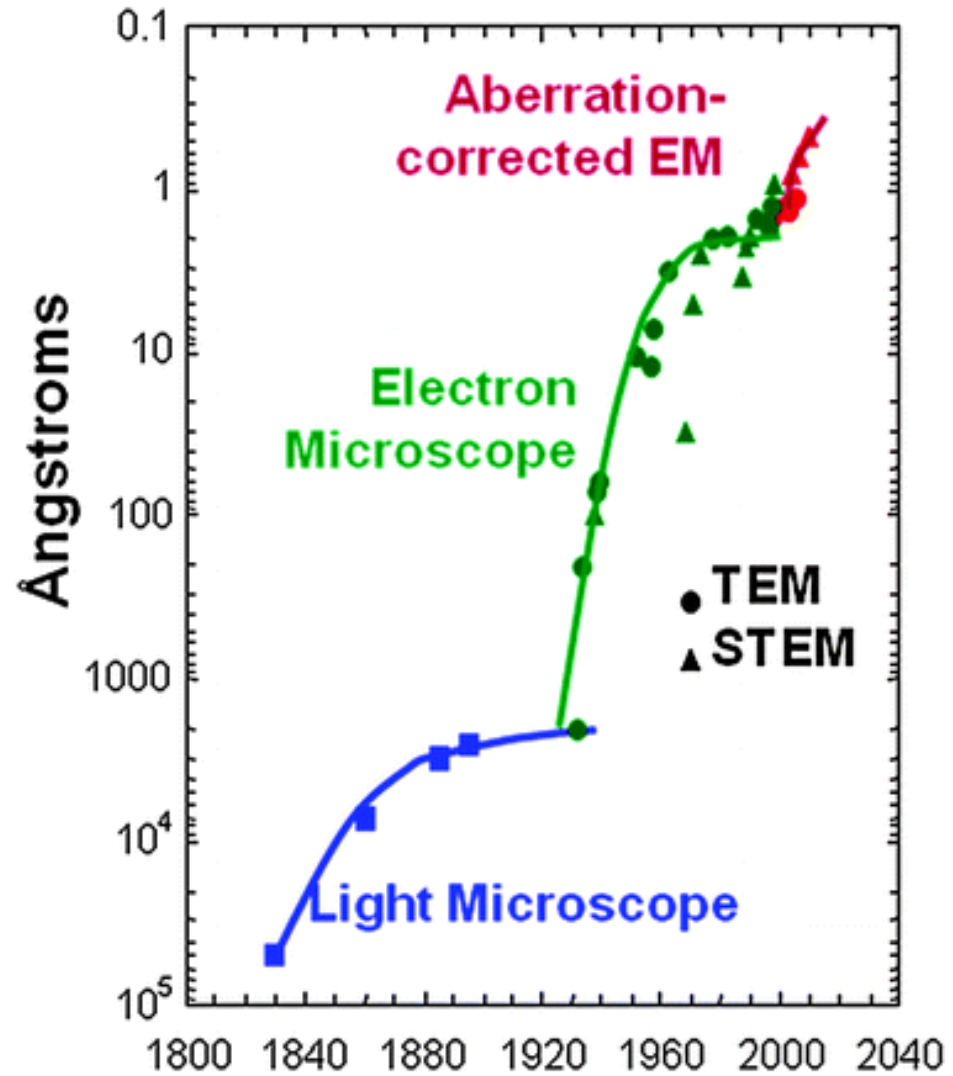

- analýza lehkých prvků
- určení valence
- určení koordinace

EFTEM

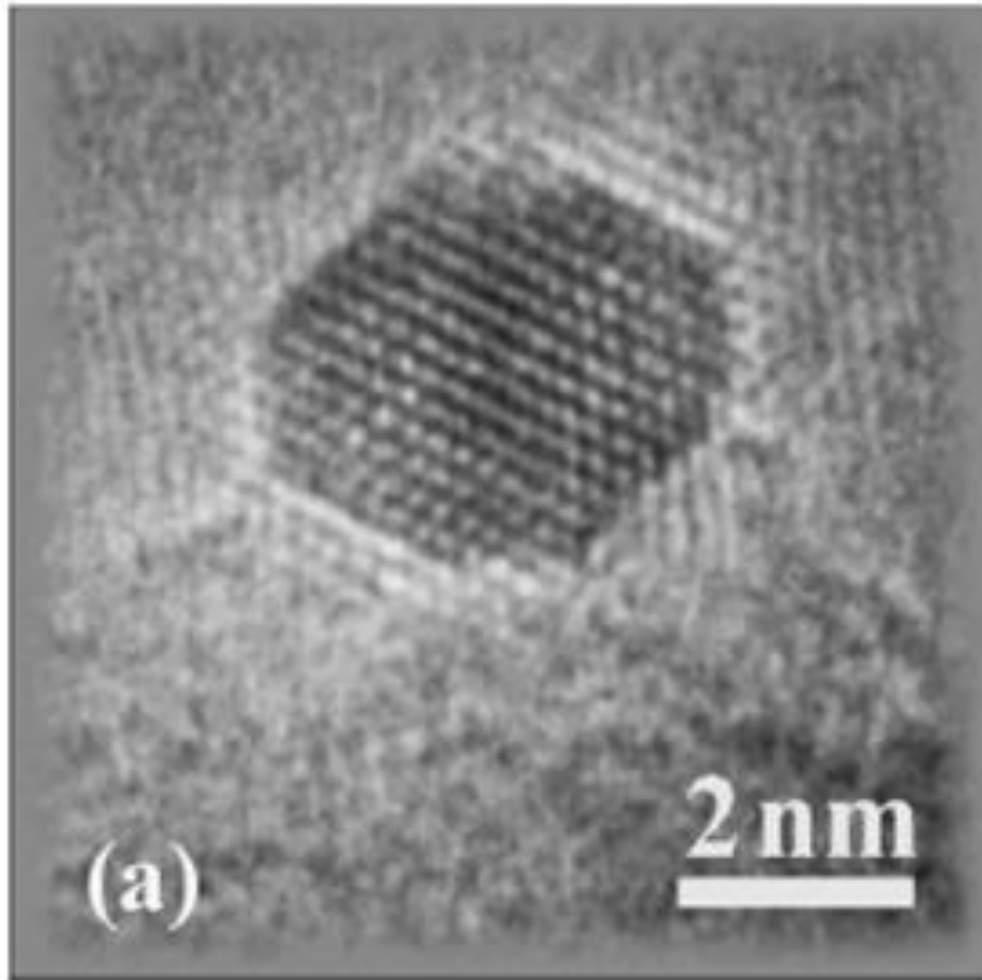

Korigovaný S/TEM

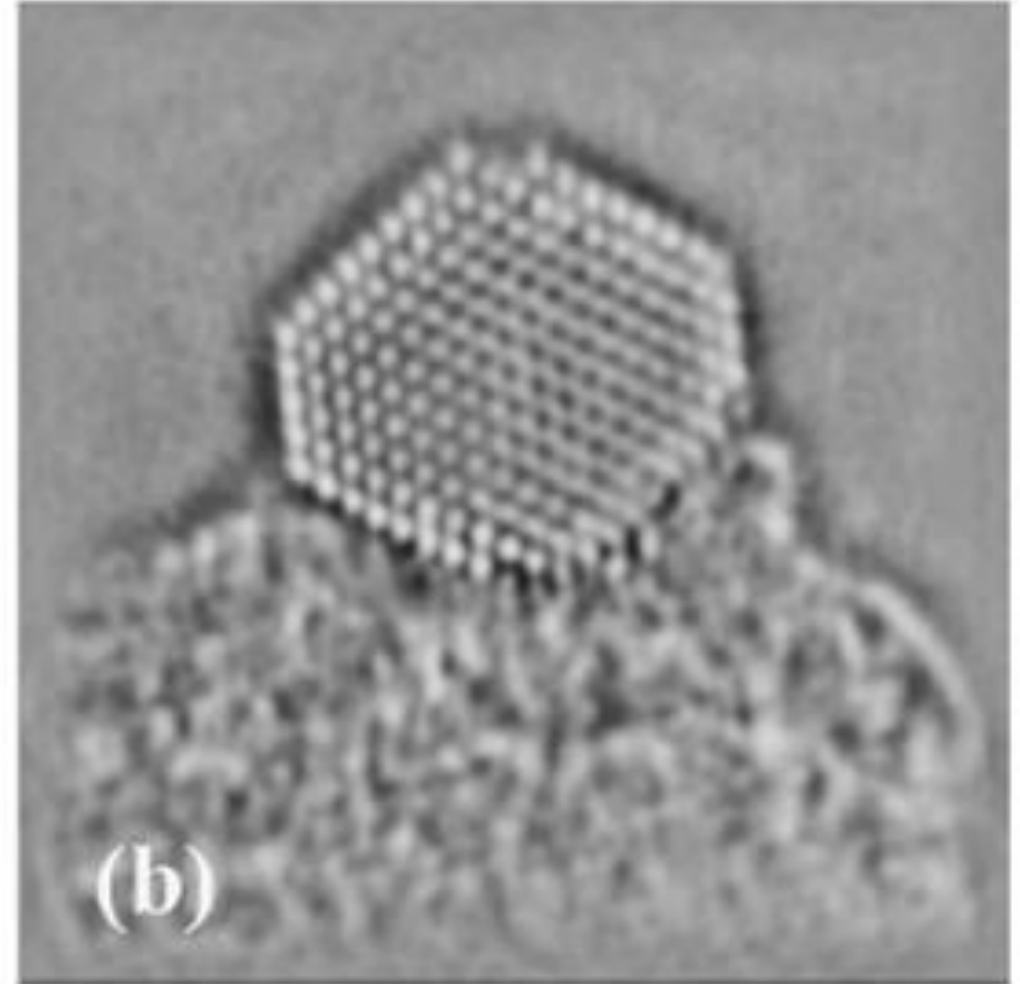

Korigovaný TEM - zobrazení

nekorigovaný TEM

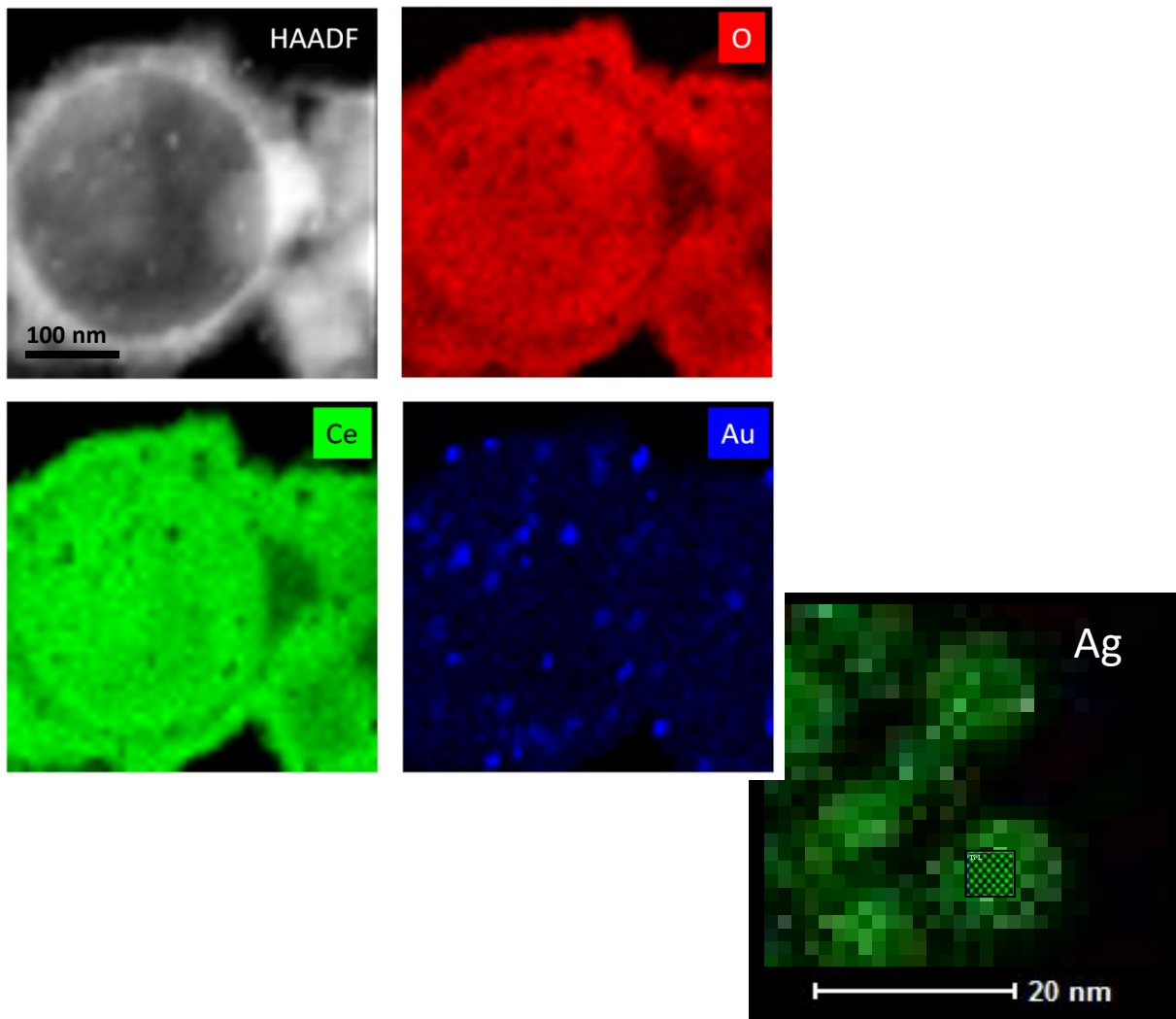

TEM s korekcí aberací

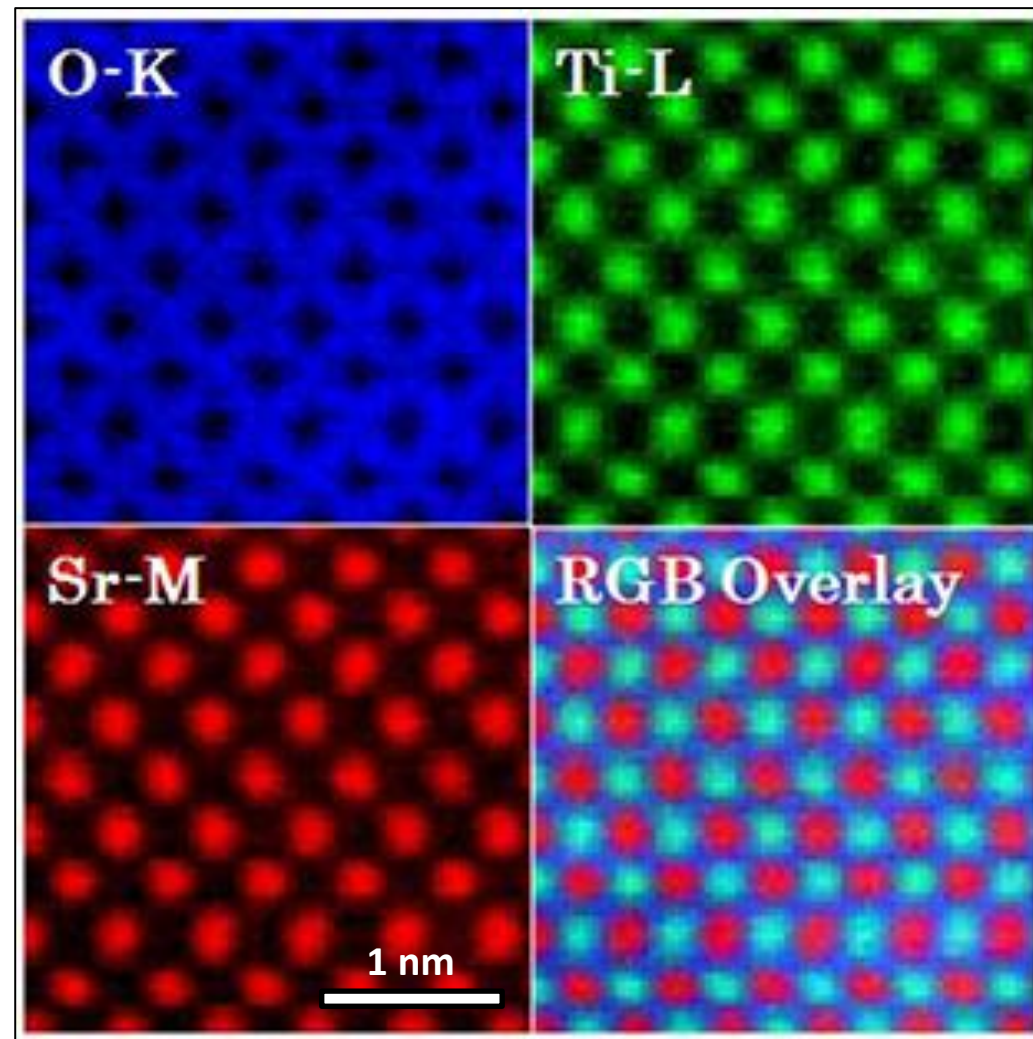
Korigovaný STEM - prvkové mapování

nekorigovaný TEM

Carbon 196 (2022) 988-1000

TEM s korekcí aberací

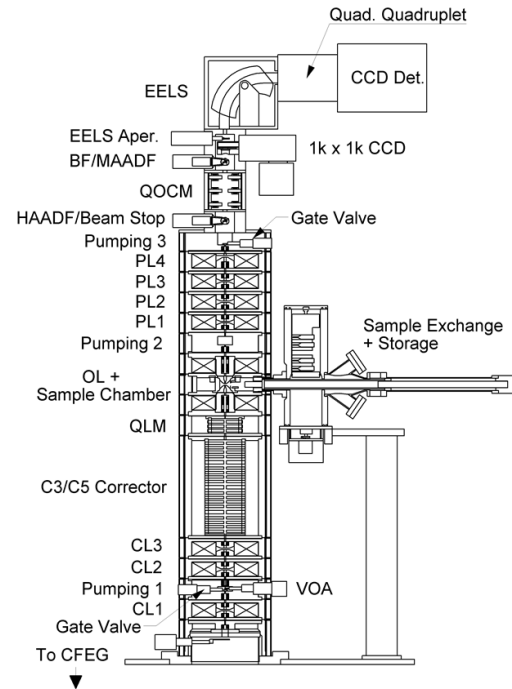
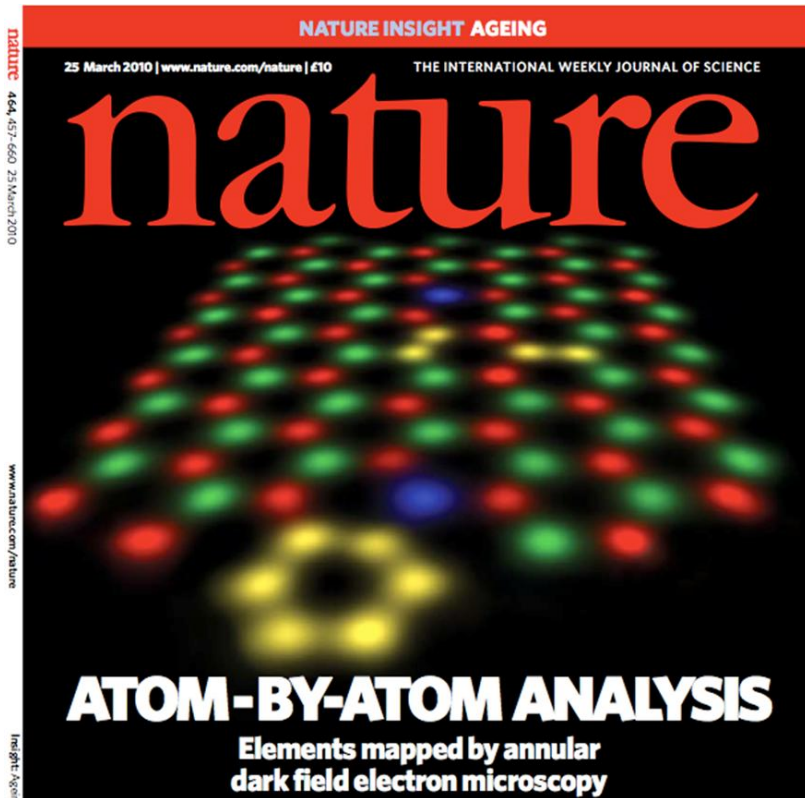

<https://www.jeol.com/words/emterms/20121023.030059.php#gsc.tab=0>

Ondřej Křivánek (1950 -)

vývoj mikroskopie

- spektroskopie ztrát elektronů (GIF)
- korektory vad čoček
- atomární prvková detekce a mapování

výroba mikroskopů Nion

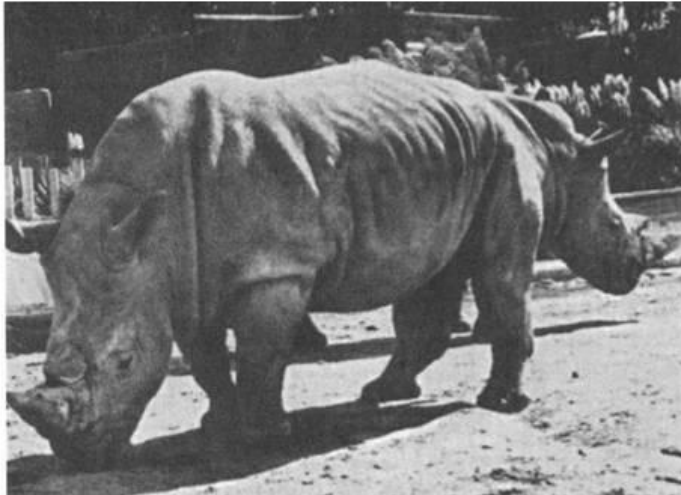
- skenovací TEM (STEM)
- rozlišení 0,08 nm, EELS - 0,08 meV

ZÁVĚR

VÝHODY

komplexní informace o vzorku

- struktura
- chemismus
- obrázky s atomovým rozlišením

NEVÝHODY

- příprava vzorků
- vzorkování
- porušení vzorků v elektronovém svazku
- interpretace TEM obrázků

“When we see this image we laugh, but when we see equivalent (but more misleading) images in the TEM, we publish!”

Hayes